

Академія української преси

ПОСІБНИК
**«НАРИСИ З ІСТОРІЇ КРИМУ
XVIII - ПОЧАТКУ XIX ст.:
ДОДАТКОВИЙ МАТЕРІАЛ
ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ»**

*для 7-8 класів закладів
загальної середньої освіти*

Київ – 2019

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах
Комісією з історії Науково-методичної ради із питань освіти
Міністерства освіти і науки України
(Лист № 22.1/12-Г-980 від 10 жовтня 2019 року)

Посібник «Нариси з історії Криму XVIII - початку XIX ст.: додатковий матеріал для вчителів» для 7-8 класів закладів загальної середньої освіти / Цалик С.М., Мокрогуз О.П., Волошенюк О.В. / За редакцією Волошенюк О.В, Іванова В.Ф., Євтушенко Р.І. – Київ : АУП, ЦВП, 2019. – 71 с.

ISBN 978-617-7370-01-6

Першим посеред низки аргументів, якими Росія виправдовує анексію Криму є нібито приналежність півострова до етнічних «слов'янських земель». Цей посібник містить матеріали до уроків історії (7 та 8 кл.) і показує, яким чином провадилася цілеспрямована політика Російської імперія, спрямована на те, щоб створювати несприятливі умови для кримськотатарського населення, і навспак, – сприятливі для росіян. Авторський колектив об'єднав відомого історика та есеїста Станіслава Цалика та експертів Академії української преси.

Виготовлення цього посібника стало можливим завдяки підтримці американського народу, що була надана через проект USAID «Медійна програма в Україні», який виконується міжнародною організацією Internews. Зміст матеріалів є виключно відповідальністю авторської групи та необов'язково відображає точку зору USAID, уряду США та Internews.

© АУП, 2019
© ЦВП, 2019
© Станіслав Цалик, 2019
© Олександр Мокрогуз, 2019
© Оксана Волошенюк, 2019

Вступне слово

Росія володіла Кримом не «завжди», а тільки з кінця XVIII століття. Перед цим протягом тисячоліть півострів жив своїм життям, жодним чином не пов'язаним з Московією чи Російською імперією.

Натомість у XIX–XX століттях російські історики створили багато мітів про Крим, серед яких найголовніший: «Крым – это исконно русская земля» («Крим – це споконвічно російська земля»). Цю вигадку й досі поширюють російські ЗМІ, фільми, книжки, а також соціальні мережі. Особливої активності процес набув після 2014 року, коли Росія в черговий раз анексувала півострів.

Тож гляньмо, як усе було насправді, тобто, про що свідчать історичні факти.

Раїса Євтушенко, Станіслав Цалик

Зміст

Вступне слово	3
Зміст	4
Тема 1. Перша депортація з Криму	5
Контрольні завдання та питання до теми 1	15
Тема 2. Як ошукали останнього кримського хана	19
Контрольні питання та завдання до теми 2	31
Тема 3. Москва сплачувала Криму данину	34
Контрольні питання та завдання до теми 3	39
Тема 4. У «потьомкінських селах» потреби не було	43
Контрольні питання та завдання до теми 4	49
Тема 5. Нереалізована можливість відновити Кримський ханат	53
Контрольні питання і завдання до теми 5	62
Тестові завдання	68
Джерела	71

Тема 1. Перша депортація з Криму

Насамперед зазирнемо до Криму кінця XVIII століття. Що ми тут побачимо?

По-перше, державу – Кримський ханат. У столичному місті Бахчисараї править хан Шагін Герай.

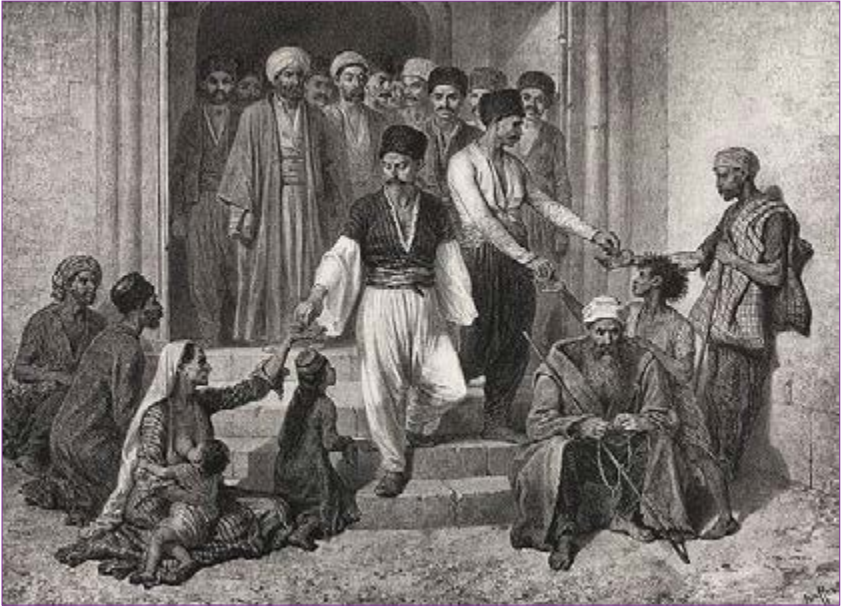

Ханський палац у Бахчисараї.

Джерело:

<https://islam.in.ua/ru/istoriya/na-chem-bazirovalas-ekonomika-krymskogo-hanstva>

По-друге, людей. У країні живе майже пів мільйона мешканців – не лише кримські татари (їх більшість), але й русини, вірмени, греки, караїми, кримчаки, ногайці, роми, черкеси, абхази, грузини, поляки, литовці, італійці та інші. Люди різних релігій – мусульмани, православні, католики, юдеї тощо, – вони живуть між собою у злагоді. На момент першої анексії

Мешканці Криму.

Джерело: <https://russian7.ru/post/kak-zhili-v-krymskom-khanstve/>

Криму Російською імперією 1783 року там знаходилися заледве 2 тисячі вихідців з Росії.

Кримський ханат, як будь-яка незалежна держава, має власний герб, прапор, уряд, армію, судочинство, грошову одиницю...

Але що це? Дивіться, в портове місто Кезлев (так звалася сучасна Євпаторія) урочисто входять «зелені чоловічки»!

Так-так, браво крокують колони вояків у зелених одностроях. Сяють на сонці мідні гудзики, блищать золоті еполети. Б'ють у барабани, лунають сурми.

Це – шість рот Суздальського піхотного полку. Їх очолює коротун у червоному мундирі – командувач російських військ у Криму й на Кубані генерал-поручник Олександр Суворов. Він переносить свою штаб-квартиру з Бахчисарая ближче до моря. Мовляв, у разі нападу на півострів турків, можна буде негайно дати відсіч...

Хвилиночку, але ж на календарі – жовтень 1778 року. А Російська імперія, як відомо, анексувала Крим лише в 1783-му. То що, за п'ять років перед цим її військо вже вільно почувається на півострові?

Саме так. «Обмежений контингент» росіян постійно перебуває тут з листопада 1776-го – його привів на півострів генерал-поручник Олександр Прозоровський.

Формальний привід був цілком мирний: необхідність зібрати інтендантське майно, залишене російськими вояками на півострові ще 1774 року, коли по завершенні чергової війни двох імперій – Російської та Османської – вони мусили залишити Крим. Згодом Прозоровського замінили Суворовим. А «збирання майна» розтягнулося на довгих сім років, аж доки півострів повністю не був введений до складу Російської імперії...

Знайомий сюжет? Отож.

Гравюра з портрету О. Суворова.

Джерело:

<https://ru.wikipedia.org/>

Бахчисарай.

Джерело:

<https://news.rambler.ru/other/37977260-kakaya-zhizn-byla-v-krymskom-hanstve/>

Портрет Митрополита Ігнатія.

Джерело: <https://ru.wikipedia.org/>

Насправді російські армії не лише «бряцали зброєю», залякуючи своєю присутністю кримського хана. Це – лише верхівка айсберга. Вони (це важливіше!) брали участь у масштабних заходах з економічного послаблення Кримського ханату, що поставило його в більшу політичну залежність від Російської імперії.

Однією з таких акцій було переселення з півострова християн.

Думаєте, виникли якісь загрози або релігійні непорозуміння, які ставили під загрозу життя цих людей? Зовсім ні, політика Кримського ханату відзначалася толерантністю.

Справа в іншому. В руках християн – переважно греків та вірмен – були промисловість, садів-

ництво і рільництво гірської смуги. Тобто вони були основними платниками податків, і грошові надходження саме від них становили значну частину доходів Кримського ханату.

Самі розумієте, що може бути, якщо позбавити державу таких грошей. А саме цього й домогалася Росія!

Ініціатором «великого переселення народів» став єпископ Константинопольської православної церкви – митрополит Ігнатій, очільник Готфейсько-Кафайської єпархії. Мав резиденцію у Свято-Успенському скиті неподалік від Бахчисарая. Там 23 квітня 1778 року, на Великдень, після літургії він раптом оголосив своїй грецькій пастві, що російська імператриця Катерина II, піклуючись про захист християн від «гніту й утисків» іновірців, запрошує їх переселитися до Росії.

Зауважте, Російської православної церкви тоді в Криму не було. Тож не дивно, що Петербург налагодив стосунки з одновірцем – митрополитом Константинопольської церкви.

Про характер завдання, яке таємно поставили перед ним, можна зрозуміти, наприклад, з тогочасного листа Катерини II до новоросійського генерал-губернатора Григорія Потьомкіна, в якому вона писала:

«Данным сего числа [...] рескриптом повелели мы живущих в Крыму греков, грузин и армян, кои добровольно согласятся прибегнуть под покров наш и пожелают поселиться в Новороссийской и Азовской губерниях, то не токмо всех оных нашим пребывающим в Крыму военным начальникам принимать со всею ласкою и вспомоществованием к препровождению их к новороссийскому и азовскому губернаторам,... но и стараться всеми образами склонять и уговаривать, чтобы добровольно перейти оттуда согласились...»

Катерина II.

Джерело: <https://uk.wikipedia.org/>

(«Даним цього дня [...] рескриптом наказали ми греків, грузин і вірменів, що живуть у Криму і які добровільно зголосяться піти під захист наш і побажають оселитися в Новоросійській та Азовській губерніях, то не тільки всіх їх нашим військовим начальникам, що перебувають у Криму, приймати з усією ласкавістю і допомогою з супроводженням їх до новоросійського та азовського губернаторів... але й намагатися всіма способами схилити і вмовляти, щоб добровільно перейти звідти згодилися...»).

Проте озвучена митрополитом пропозиція переселитися до Росії не викликала в православних греків жодного ентузіазму – адже «гніту й утисків» іновірців у ханаті не було. Тож не дивно, що більшість парафіян категорично відмовилася виїжджати.

Свідок тих подій Раббі Азарія, мешканець караїмського містечка Чуфут-Кале, згадував: «Греки і вірмени, що живуть по селах, бідняки й ті, що займаються ремеслом, не хотіли переселятися в іншу країну, тому що багато хто з них мав городи, сади й поля, які давали їм доходи; всі вони пішли до хана і просили не відпускати їх і говорили, що хочуть залишитися його підданими».

Побачивши, що справа не рухається, Росія долучила до «агітації» генерал-поручника Суворова.

Яничари.

Джерело: <https://uk.wikipedia.org/>

Той вчинив відповідно до свого улюбленого афоризму «*быстрота и натиск*» («*швидкість і натиск*»): запросив до себе митрополита Ігнатія, архимандрита Петра Марґоса, голову кримських вірменів-григоріан, і патера Якова, який представляв місцевих вірменів-католиків. Розповів про запрошення Катерини II й одразу повідомив, що грецька громада в особі митрополита Ігнатія вже згодилася.

Також пояснив практичний бік справи: Росія бере на себе всі витрати на переїзд, ще й викупить у людей їхні теперішні хати, одяг, знаряддя праці, зерно, худобу тощо. На новому місці переселенці замешкають компактно на зручних земельних ділянках, їх звільнять на десять років від сплати будь-яких податків, а також «на вечные

времена» («*довічно*») – від кріпацтва та військової повинності.

Далі Суворов – задля більшого контрасту – розтлумачив, яка сумна доля чекає на людей у разі відмови. Налякав, що незабаром на півострів прийде турецьке військо, яке спалить хати християн і повбиває їх усіх.

«Але, – настрахав майбутній генералісімус, – ми не будемо вас захищати. А тепер обирайте самі, що вам подобається більше!». Фактично це був ультиматум. Присутні від імені своїх спільнот згодилися на переїзд і пообіцяли загітувати вірян.

Тим часом Суворов надіслав листа ханові, подаючи ситуацію так, ніби самі християни ініціювали переселення до Росії – мовляв, це їхня ідея та їхнє щире бажання. А Катерина II, розглянувши їхні численні прохання про переїзд, лише «йде назустріч».

«Всепресветлейшая Императрица Всероссийская, снисходя на просьбы христиан, – повідомив генерал, – Всемилостивейше соизволяет переселить их в свои границы, надеясь, что Вы, Светлейший Хан, не токмо Высочайшей воле Покровительницы своей прекословить не будете, но и благоспешествовать не оставите, поелику все, что до особы Вашей

касається, предохранено и награждено будет. Сему Высочайшему соизволению повинуюсь, исполнять я должна ствую...» («*Найясніша Імператриця Всеросійська, йдучи назустріч проханням християн, Всемилостиво дозволяє переселити їх на свої терени, сподіваючись, що Ви, Ясновельможний Хане, не тільки Найвищій волі Покровительки своєї перечити не будете, але і всіляке сприяння не залишите, бо все, що особи Вашої стосується, збережено і винагороджене буде. Цьому Найвищому зволенню підкоряючись, виконувати я мушу...»).*

Відправивши ханові листа, Суворов не став чекати відповіді. Адже її може не бути взагалі, а імператриця вимагає діяти швидко й рішучо.

1 рубль часів Катерини II.

Джерело: <http://www.fcoins.ru/catalog/catalogrimp/catalogrimp15820.asp>.

Свято-Успенський скит.

Джерело: <http://ipilgrim.ru/istoriya-stanovleniya-obiteli-ikona-bozhiej-materi-putevoditelnitsa-odigitriya-svyato-uspenskij-monastyr-chast-1/>.

Тому він терміново взявся рахувати, скільки є потенційних переселенців у кожному населеному пункті, скільки необхідно повозок тощо. Вже 17 червня 1778-го доповів у Петербург: «Християни за місяць до виходу готові будуть...».

Тим часом хан Шагін Герай категорично заборонив переселення.

Натомість Суворов не мав можливості далі переконувати його, адже напередодні стався інцидент – татарська дівчина пішла заміж за російського офіцера, прийнявши заради цього християнство. Хан зажадав повернути зрадницю, генерал-поручник відмовив. Сторони обмінялися погрозами, ситуація була напруженою...

Кажуть, Шагін Герай згодився на переселення лише після того, як Суворов застосував «залізний» аргумент: надіслав повелителю ханату «подарунок» – 50 тисяч рублів, на ті часи дуже велику суму.

Місцем збору переселенців слугувала резиденція митрополита Ігнатія – Свято-Успенський скит.

Звідти люди невеликими партіями вирушали пішки до імперії.

Кожну групу супроводжували озброєні російські вояки, які не лише охороняли подорожніх від можливих нападів з боку грабіжників, але й одночасно виконували функції конвоїрів. Адже відомо, що дорогою греки намагалися втекти, і декому це вдалося (звідси сумніви: чи справді переселення було добровільне?).

Перша партія емігрантів залишила митрополичий скит 28 липня 1778 року. Остання – 18 вересня, її очолив особисто владика Ігнатій. Отже, протягом майже двох місяців Суворов вивів з Криму, за одними даними, 30 тисяч християн, за іншими – 50 тисяч.

На жаль, російська влада дуже швидко забула обіцянки, які давала переселенцям.

У липні наступного, 1779, року вже згаданий кримчанин Раббі Азарія відвідав Росію і з'ясував, як живуть колишні земляки на новому місці.

«Довелося мені бачити в найплачевнішому стані греків і вірменів, переселених з Криму, – свідчив він. – Вони стали біваком на полі, без даху і притулку... Тим часом від негод, зміни клімату і поганої води поширилася між ними смертність, яка винищила 12 000 душ. Тоді послали вони послів до Імператриці з проханням, щоб дозволила їм повернутися до Криму... До повернення послів генерал заснував для них місто Маріуполь і змусив їх оселитися там. Ті, які не хотіли оселитися тут і не будували будинків, жили на полі у возах».

Згодом самі переселенці напишуть у листі до міністра внутрішніх справ імперії Сергія Ланського: «Мы не в силах подробно описать всего того,

Старий Маріуполь.

Джерело: <http://old-mariupol.com.ua/pravyj-bereg/>.

что происходило при переселении нашем и как действовали болезни, произошедшие от перемены климата, воды, тесноты квартир и большей частью от неимения их... нелицемерно скажем и по самой истине, что целые семейства пострадали жизнью, а многие лишились половины оных и ни одно семейство не осталось без потери отца, матери, брата, сестры и детей; словом сказать из 9 тысяч мужского пола выходцев не осталось и третьей части... Между переселенцами открылись разные недуги и сверх того, появилась в то время в Новороссийской и Азовской губерниях – повальная болезнь, отчего многие в дороге померли» (*«Не маємо сил детально описати все те, що відбувалося під час переселення нашого і як впливали хвороби, що сталися через зміну клімату, води, тісноту мешкань і значною мірою через недостачу їх... щиро скажемо і близько до істини, що цілі родини постраждали життям, а багато хто втратив половину родини і жодна сім'я не залишилася без втрати батька, матері, брата, сестри й дітей; власне, з 9 тисяч вихідців чоловічої статі не залишилося й третини... У переселенців виникли різні недуги і, понад те, взялася в той час у Новоросійській та Азовській губерніях повальна хвороба, через що багато хто в дорозі помер»*).

Медаль «Переселение христиан из Крыма в Россию».

Джерело:

<https://ru.bidspirit.com/ui/lotPage/source/catalog/auction/5030/lot/127643/foo?lang=he>.

Більшість переселенців дуже шкодували, що послушали своїх духовних пастирів і залишили Крим. Краще жили б собі, як і раніше, й горя не знали.

В особливо незручному становищі опинився митрополит Ігнатій, який намагався допомогти людям облаштуватися на новому місці, проте не мав владних повноважень.

Відомий історик Олександр Берт'є-Делагард, який простежив долі греків-переселенців, відзначив: «Голова й організатор переселення Ігнатій, останній митрополит Готфейський і Кафайський, змушений був майже ховатися від своєї пастви і писати Суворову: "Ви мене кинули в глибину вогню... я вас залишаю Божому правосуддю". За вісім років владика помер. Його скромно поховали на околиці Маріуполя.

Чи вдалося Росії таким жорстоким способом послабити Кримський ханат? Звичайно. Вже за кілька місяців після переселення християн, наприкінці 1778 року, Крим, який залишився без провідних рільників і садівників, охопив масовий голод.

Натомість росіяни торжествували.

21 травня 1779 року Санкт-Петербурзький монетний двір випустив бронзову медаль «Переселение христиан из Крыма в Россию» («Переселення християн з Криму до Росії»). Отже, кому – трагедія, надважкі випробування або смерть, а кому – медаль на груди й службового підвищення.

КОНТРОЛЬНІ ЗАВДАННЯ ТА ПИТАННЯ ДО ТЕМИ 1

Цей матеріал можна використати у 8 класі на заняттях з історії України, під час вивчення пунктів програми «Підкорення Кримського ханства. Колонізація Півдня України» та практичних робіт за цими темами.

Російська імперія у XVIII столітті використовувала різноманітні стратегії для придушення опору місцевого населення Криму. До таких заходів належали: 1) ідеологічне обґрунтування своєї експансії, яку зображували як «цивілізаційну місію», як повернення «своїх» територій; 2) підкуп частини знаті; 3) розпалювання протистояння між різними групами населення; 4) пряме вбивство місцевого населення, зокрема жінок та дітей.

Завдання і питання учням, пов'язані з текстом теми 1

1. Чому, на вашу думку, есе називається «Перша депортація з Криму»?
2. Висловіть своє ставлення до прочитаного тексту.
3. Яку роль відіграли в переселенні Суворов, Шагін Герай, Катерина II?
4. Чому багато переселенців хотіли повернутися назад?

Робота з джерелами інформації

1. Про що свідчить такий факт?

У книзі суддівських рішень Мангупського кадиліку (XVII століття) трапляються імена: Тімурка, син Гаврила; Алагез, син Костянтина; Нікола, син Арслана, Тимур, син Дмитра; Олександр, син Шері; Аман, син Мануїла. Крім того, в цій книзі згадано, наприклад, про те, як у селі Ай-Георгі християнин Бійгельді, син мусульманина, судився з дружиною свого брата, мусульманкою Хангельді, дочкою християнина. При цьому два рідні брати позивача – Сеит і Магомет – були мусульмани, а два інші – Топа і Бебія – християни.

У відповідях учнів має бути наголошено на національна та релігійна терпимість у Криму. Люди різного віросповідання могли бути навіть в одній родині, і це не вважалося чимось ганебним.

<http://www.mangupa.net/1597.htm>.

2. Розставте по значущості причини «переселення» християн. Поясніть свій вибір, виходячи з тексту есе. Які ще причини, на вашу думку, можна додати.

- Саме існування Кримського ханства та постійні конфлікти з Російською імперією не дозволяли провадити економічну експансію в південних

степам. Після підписання Кючук-Кайнарджійського мирного договору Росії було вигідніше використовувати для ведення економічної діяльності на цих родючих землях християнське населення. Підсумком переселення стало утворення нових міст, як Маріуполь і Ростов-на-Дону.

- Ліквідація Запорізької Січі і переселення козаків за Дунай загострили проблему нестачі населення для освоєння нових територій Північного Причорномор'я.
- Крим міг опинитися в зоні чергових бойових дій з турками, тому християнське духовництво, лояльне до Росії, побоювалося за безпеку своєї громади в разі повернення Криму Туреччині.
- Крим усе ще залишався спірною територією, тож Росія була зацікавлена в тому, щоб підірвати економіку Османської імперії.

3. Порівняйте між собою два уривки з документів. Який між ними існує зв'язок? Знайдіть підтвердження своєї думки в тексті есе. Чи підтвердилися побоювання татар.

1. З листа Шагіна Герая Суворову напередодні переселення.

«Указ ваш про кримських християн читали і зміст його зрозуміли, проте повинні сказати вам, що ми не чули, щоб справедливі правителі зрадили б коли-небудь своє слово, також не знаємо, щоб хто-небудь з ваших предків на угоду іншим міг би поступитися своїми підданими кому-небудь іншому. На це міркування, ми побоюємося, щоб ви, заподіявши народові стільки збитків і поневірянь випуском християн, не стягли б на себе прокляття татарського народу і нас би не привели до остаточного розорення».

2. Історик Бертъе-Делагард писав: «Виходили християни з гіркими риданнями, бігали, ховалися в лісах і печерах, більше, приймали мусульманство, аби тільки залишитися в рідній землі».

3. Вірменський історик Шахазіз про події 1779 року: «Не витримавши суворого незвичного клімату, труднощів тривалої подорожі, позбавлені теплого одягу, їжі, люди вмирили сотнями і непоказними своїми могильними горбиками прикрашали цей одноманітний, нудний і курний степ».

<http://www.mangupa.net/1597.htm>.

4. Які пропагандистські способи використано на реверсі медалі «Переселення християн з Криму до Росії».

Під час аналізу варто звернути увагу на те, як зображені переселенці. Вони напівголі та злиденні, один з них тримає в руках знятий ланцюг, який начебто сковував його до переселення і мав би свідчити про їхню пригнобленість до цього. Але ханський перепис нерухомого майна, складеного під час депортації, підтверджує відносний матеріальний добробут основної маси кримських християн.

За спинами в людей два міста. Зліва, кримське, зображене лише контурами і з мусульманськими півмісяцями. Ближче, російське, зображене як фортеця. Зображення його чіткіше проти кримського (певна маніпуляція).

Наголос на медалі робиться на хрестах, як символах християнства. Великий хрест біля жінки, що тримає оливкову гілку миру, – символ християнства (натяк на мир, що вона дає), і яка може символізувати Катерину II (варто знати хто дав «свободу»). Це використання християнського символу – обман, адже їх ніхто не карав за переселення (хіба що потім самі росіяни).

Напис зверху також натякає, що буде краще, ніж було (тут приставище спокійне). Загалом медаль – маніпуляція щодо процесів, пов'язаних з переселенням, і свідчить про бажання росіян обманути кримських християн, вселити думку про те, що настане краще життя, і відбити бажання повернутися.

5. Чи відповідає ідея зображення на медалі «Переселення християн з Криму до Росії» ілюстраціям німецького художника Християна Ґайслера з серії гравюр «Мальовані описи звичаїв, вдачі та розваг росіян, татар, монголів й інших народів у Російській імперії»?

Чому ви так вважаєте? Знайдіть у тексті есе слова, що підтверджують зображене.

Медаль «Переселение христиан из Крыма в Россию».

Джерело: <https://nagrada.moscow/files/24/img-1204-2.jpg>.

Християн Гайслер, серія гравюр «Мальовані описи звичаїв, вдачі та розваг росіян, татар, монголів й інших народів у Російській імперії».

Джерело: <https://www.blackseanews.net/read/3305>.

6. Розгляньте ілюстрацію Т. Шевченка. Складіть діалог між Суворовим і Шагіном Ґераєм у контексті змісту есе.

Т. Шевченко, гравюра
«У хана Шагіна Ґерая».

Джерело: <https://www.t-shevchenko.name/ru/Painting/Suvorov/WithShaginGiray.html>.

Тема 2. Як ошукали останнього кримського хана

А що ви знаєте про «добровільне приєднання» Криму до Росії 1783 року? Інколи можна почути, що останній кримський хан Шагін Герай тільки те й робив, що вичікував зручного моменту, аби якнайшвидше приєднати ханат до імперії.

А ще кажуть, ніби попередньо в Криму провели референдум і всі мешканці півострова з радістю згодилися піти під владу Росії.

Чи справді так було?

Бенджамін Патерссен, гравюра.

Джерело:<http://funtema.ru/blog/illustrations/14494.html>.

Портрет Микити Паніна.

Джерело: <https://ru.wikipedia.org/>

Познайомся ближче з Шагіном Ґераєм. А для цього зазирнемо до столиці Російської імперії – Петербурга. 1772 рік. Шагін ще не хан – кримську державу він очолить лише через п'ять років.

«У нас здесь в настоящее время паша султан, брат независимого хана крымского, – повідомила видатного французького філософа Вольтеру російська імператриця Катерина II. – Это молодой человек, 25 лет, умный и желающий себя образовать... Крымский дофэн – самый любезный татарин: он хорош собою, умен, образован не по-татарски, пишет стихи, хочет все видеть и все знать. Все полюбили его» (*«У нас тут тепер паша-султан, брат незалежно хана кримського. Це молодий чоловік 25 років, розумний і такий, що бажає*

бути освіченим... Кримський дофін – найлюб'язніший татарин: він гарний, розумний, освічений не по-татарськи, пише вірші, хоче все бачити і все знати. Всі полюбили його»).

Шагін Ґерай, той самий «найлюб'язніший татарин», молодший брат тогочасного кримського хана Сагіба Ґерая та його намісник – калга. Приїхав з Бахчисарая до Петербурга наприкінці листопада 1771-го, щоб від імені Кримського ханату підписати договір «про дружбу й довіру» з Російською імперією.

Гостя помістили в розкішному палаці й призначили «на содержание» (*«на утримання»*) 100 рублів щодня. Гроші, м'яко кажучи, шалені: курча на ринку, приміром, тоді коштувало 5 коп., вівця – 50 коп., свиня – 80 коп.

Шагін Ґерай справді зовсім не був схожий на кримчанин, яких у Петербурзі звикли бачити раніше: навчався в Італії, носив європейський одяг, був чепурун і модник. Ходив на всі театральні вистави. Регулярно відвідував Петербурзький університет, де цікавився науковими досягненнями. А також насолоджувався європейським способом життя – різався в карти, влаштовував у себе вечірки й розкішні бали.

Грошей на веселощі перестало вистачати.

Керч.

Джерело: <https://www.crimeantatars.club/history/photogallery/kerch-krymskotatarskaya-11-starinnyh-izobrazhenij-goroda-i-ego-zhitelej>

Шагін почав влазити в позички або закладати в купців цінні подарунки, якими його щедро обсипала Катерина II – шуби, срібний сервіз, персні, золоті табакерки.

Борги калги акуратно виплачував канцлер Російської імперії Микита Панін. Час од часу також викупував закладені ним речі й повертав господареві.

Навіщо друга особа в імперії так витрачається на веселе життя гостя з далекого Криму?

Річ у тім, що Катерині II дуже хочеться контролювати Чорне море, адже це дасть їй можливість нав'язати Туреччині й іншим країнам власні правила гри.

Задля цієї мети в Петербурзі склали таємний план: просунути на трон у кримській столиці Бахчисараї «свою» людину, яка спочатку передасть під російський контроль основні фортеці й порти півострова. А пізніше, коли населення звикне до постійної присутності російського війська, попросить від імені народу ввести Крим до складу Російської імперії.

Перший етап реалізували 1771-го (за пів року до приїзду Шагін Герая), коли Петербург провів на виборах хана свого ставленика Сагіба Герая. Це вдалося тому, що напередодні російське військо... окупувало Крим. Інакше разі правителем півострова неодмінно став би Максуд Герай, ставленик турецького султана.

Але після виборів сталося зовсім не так, як гадалося. Адже Сагіб Герай не захотів віддавати Росії «в знак дружби» фортеці Керч та Єнікале!..

Тому підписання договору постійно відкладалося. Між Петербургом і Бахчисараєм туди-сюди моталися гінці. Одні – з категоричними вимогами й погрозами, другі – з по-східному вишуканими відмовами. Справа не рухалася, тим часом Шагін Герай забавлявся в Петербурзі далі й тринькав гроші.

У розвагах та гульках він провів у столиці імперії півтора року.

Тоді російська армія знову окупувала Кримський півострів, і бахчисарайські урядовці нарешті згодилися передати свої фортеці.

Але імператриця все одно вирішила змінити «незручного» хана на поступливішого. От і доручила канцлерові потихеньку «обробляти» Шагін Герая. Саме тому Панін сплачував борги південного гостя й щоразу знаходив приводи для чергових подарунків.

Зрештою канцлер наважився на відверту розмову.

Кримчанин був у захваті від пропозиції стати ханом замість свого брата. Й не лише згодився, як звітував Панін, «содействовать, чтобы грубых татар вразумить о прочности нашего с ними союза» (*«сприяти, щоб грубих татар напоумити щодо міцності нашого з ними союзу»*), але й пообіцяв дбати про інтереси російської корони.

Звідки «найлюб'язнішому татариніві» було знати, що його використовують «втемную»? Адже росіянин не пояснив, що кінцева мета кримської гри – не заміна хана і навіть не «міцність союзу», а ліквідація Кримського ханату взагалі.

Шагін Герай повернувся до Криму 1773 року іншою людиною.

Диван – державна рада, до якої входили всі найвищі посадовці країни: хан, його заступники, муфтії, голова уряду тощо – зібрався послухати його розповідь про ситуацію в Петербурзі.

Але Шагін раптом насварив присутніх за непоступливість Росії. Зажадав назвати прізвища тих, хто був проти передання Росії кримських фортець.

У відповідь – мовчанка.

– Повноваження, покладені на мене перед від'їздом до Росії, зобов'язують вас слухатися! – наполягав заступник хана.

На що йому відповіли:

– Ми вас не затримуємо. У нас є правитель, його ми й повинні слухатися!

Ханський палац у Бахчисараї.

Джерело: <https://lavanda.life/bakhchisaraj-i-okrestnosti/562-a-i-markevich-kratkij-ocherk-istorii-krymskogo-khanstva.html?start=2>

Ображений Шагін подався до Перекопа – там таборувало російське військо. Пообіцяв командувачеві князеві Василю Долгорукову: якщо його негайно зроблять «самовластним над татарами ханом» (*«самовладним над татарами ханом»*), він остаточно позбавить Крим впливу османського султана.

Але Петербург не поспішав розігравати головного козиря.

Шагін виїхав до Полтави, водночас склавши з себе повноваження калги. Спочатку одержував 500 рублів щомісячної пенсії. За два місяці суму збільшили вдвічі.

Через два роки внаслідок змови хан Сагіб Герай був скинутий з трону. Країну очолив його конкурент Девлет IV Герай, який швидко відновив унію з Туреччиною.

У Петербурзі занервували – новий правитель користувався підтримкою урядовців і підданих, тож його перебування на престолі могло

Полтава.

Джерело:<http://itinery.com.ua/ru/article/view/shcho-treba-oboviazkovo-pobachyty-yakshcho-vy-vpershe-u-poltavi>.

затягнутися. Отоді й вирішили, що настав час пускати в хід головну свою карту – Шагіна Ґерая.

Претендента на престол відправили на Кубань, тодішню провінцію Кримського ханату. Тамтешні ногайці, лояльні до Росії, охоче оголосили Шагіна своїм ханом. На чолі ногайського війська він рушив на Крим.

Одночасно на півострів увійшла російська армія, розбила 40-тисячні збройні сили Девлета IV, той мусив тікати.

Військовий контингент росіян швидко «привів жителів в покорність» («упокорив мешканців»), тобто людей налякали терором, арештами, когось убили.

За таких умов кримчани присягнули Шагінові Ґераю.

32-річний хан рішуче взявся до реформ. Точніше, почав перебудовувати Крим нібито на європейський, а насправді на російський манір. Запровадив загальну військову повинність і однострої. Раніше хани не мали постійної армії, а перед початком походів оголошували мобілізацію. При цьому ніяких мундирів не вимагали. Шагін, дбаючи про наповнення бюджету, віддав в оренду державні промисли, але це призвело до зростання цін.

Більшість мешканців півострова бачила в тих нововведеннях тільки одне – зневаження мусульманської віри.

Особиста поведінка хана теж неабияк дратувала людей.

По-перше, оточив себе невірними: всі кухарі, обслуга, особистий лікар були росіяни.

По-друге, полюбляє якісь іноземні страви – зовсім не ті, що мусить їсти правовірний мусульманин.

По-третє, на відміну від попередників, він не їздить верхи, а чомусь роз'їжджає в кареті, а «если не решается бриться, то по крайней мере прячет концы своей бороды под широкую галстук» (*«якщо не наважується голитися, то принаймні ховає кінці своєї бороди під широку краватку»*), писав сучасник.

Уже наступного року вибухнуло повстання. Простолюд атакував Бахчисарай, пограбував ханський палац. Повстанці стратили візира (голову уряду), спалили будинки ханських чиновників...

Шагіна Герая врятувало лише втручання російського війська. Але він не відступився і ще завзятіше почав «європеїзувати» Крим.

Цього разу збунтувалися кримські аристократи – мурзи та беї. Відправили до Петербурга депутацію зі скаргами на несправедливість свого правителя.

Натомість уже згаданий новоросійський генерал-губернатор Григорій Потьомкін наказав депутатам змінити маршрут і їхати до нього в Херсон. Оголосив, що Росія ніколи не визнає іншого хана і звелів негайно повертатися додому. Не хотів, щоб царицю зайвий раз турбували кримськими проблемами.

Тоді мурзи на свій розсуд покликали на престол Багадира Герая, брата Шагіна, який жив на Кубані.

Коли на півострів увійшло військо Багадира, Шагін вислав проти брата регулярну армію, але вона перейшла на бік повстанців. Хан утік до фортеці Єнікале на березі Керченської затоки, де стояв російський гарнізон.

Тим часом у Бахчисараї Багадира проголосили кримським ханом.

Ілюстрація: Шагін Герай

Джерело: <https://ru.wikipedia.org/>

Портрет Олександра Самойлова.

Джерело: <http://deduhova.ru/statesman/aleksandr-nikolaevich-samojlov/>.

Шагін перебував у Єнікале в стані тяжкої депресії. Саме таким його застав генерал-майор Олександр Самойлов, посланець Потьомкіна.

Скинутого кримського правителя мучила образа на невдячних підданих, які підняли друге повстання й обрали собі іншого хана. Гнітило, що не може втримати трон без російських багнетів. Заявив посланцеві генерал-губернатора, що не хоче правити «таким вероломным народом» (*«таким віроломним народом»*).

Самойлов раптом заговорив про інше – про Персію. З його слів випливало, що Росії набридло конфліктувати з цією країною. А тому Петербург замірявся завоювати її

й поставити на чолі свою людину. Натякнув, що на тамтешній престол можуть посадити Шагін в обмін на офіційне зречення кримського трону.

«Хану пожалуйте в Персии что хотите – он будет рад, – звітував після цього Катерині II новоросійський генерал-губернатор Григорій Потьомкін. – Вам он Крым поднесёт нынешнюю зиму и жители охотно принесут о сём просьбу» (*«Хана обдаруйте в Персії будь-чим – він радітиме. Вам він Крим піднесе наступної зими і мешканці охоче принесуть про це прохання»*).

Потьомкін квапив імператрицю анексувати Крим – прагнув стати єдиним правителем на півдні країни. Катерині II здавалося, що зручний момент не настав. Вона вагалася. Потьомкін переконавав: «Положите ж теперь, что Крым Ваш и что нету уже сей бородавки на носу. С Крымом достанется и господство в Чёрном море. От Вас зависит будет запираеть ход туркам и кормить их или морить с голоду» (*«Ухваліть тепер, що Крим Ваш і що нема вже цієї бородавки на носі. З Кримом дістанете й володарювання на Чорному морі. Від Вас залежатиме, закривати хід туркам і годувати їх чи морити голодом»*).

Але щоб втілити цей план, треба спершу повернути Шагін на трон. Із цим завданням генерал-майор Самойлов зі своїм військом впорався за два тижні.

Шагін почав карати симпатиків скинутого Багадира...

Тим часом імператриця наважилася покінчити з ханатом – вирішила покластися на думку Потьомкіна, якому довіряла безмежно. Він же ж ближче до Криму, звідти видніше.

У грудні 1782-го Катерина II оголосила Потьомкіну «свою волю на присвоєння Кримського полуострова і на присоединение его к Российской Империи» (*«свою волю щодо присвоєння Кримського півострова і приєднання його до Російської імперії»*).

Потьомкін наказав окупувати Крим. А в Бахчисарай відрядив досвідченого дипломата Сергія Лашкарьова. Той висунув ханові дивну претензію. Мовляв, імператриця вражена його жорстоким поводженням з народом, який користується підтримкою Росії.

Насправді то був лише привід, щоб дати зрозуміти: подальше його перебування на престолі «не составляет для государства интереса» (*«не становить для держави інтересу»*).

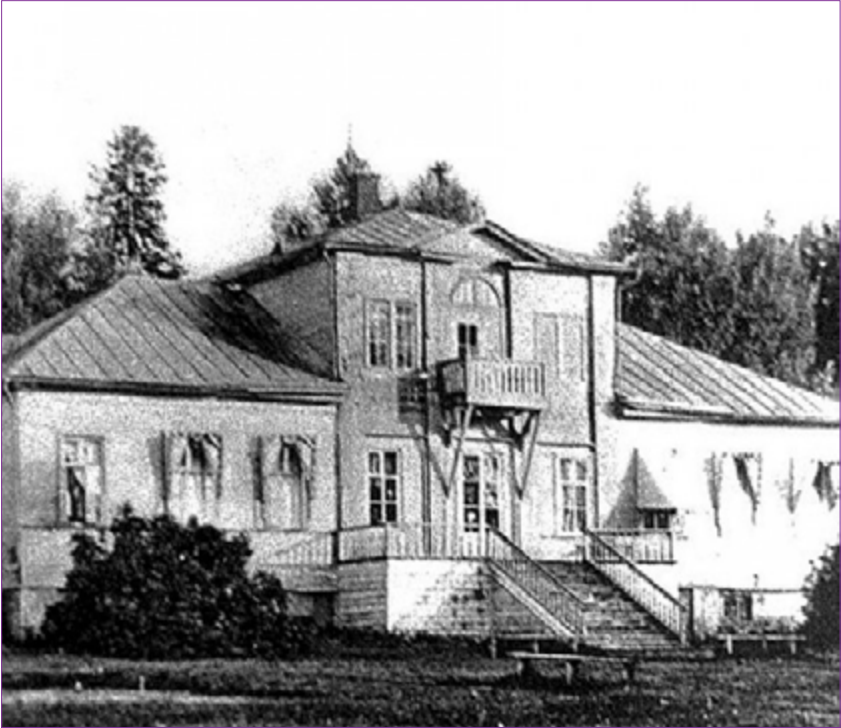
Наприкінці лютого 1783-го перемовини між ханом і дипломатом завершилися: Шагін зрікається трону, одержуючи взамін 200 тис. рублів на рік «жалованья» (*«утримання»*) і обіцянку престолу в Персії. Звичайно, все було на словах – Росія не могла письмово пообіцяти людині престол іншої держави. У разі, якщо б такий документ потрапив за кордон, вибухнув би страшний скандал.

19 квітня 1783 року Катерина II підписала маніфест про те, що «решилися Мы взять под державу Нашу полуостров Крымский, остров Тамань и Кубанскую сторону» (*«ухвалили Ми взяти під державу Нашу півострів Кримський, острів Тамань і Кубанську сторону»*). Мотивувала це необхідністю усунути «неприятные причины, возмущающие вечный мир, между Империями Всероссийской и Оттоманскою заключённый» (*«неприємні причини, які ламають вічний мир, між Імперіями Всеросійською та Оттоманською укладений»*). А також: «в замену и удовлетворение убытков наших» (*«на заміну та відшкодування збитків наших»*) – тобто як компенсацію збитків Росії під час попередніх окупацій Криму.

Портрет Олександра Лашкарьова.

Джерело: <https://ru.wikipedia.org/>

Помешкання хана в Калузі.

Джерело: <https://www.kp40.ru/news/kp/22420/>.

Шагін Герай обурився: мовляв, Лашкар'юв його обдувив – між ними йшлося лише про зречення, щоб дати можливість призначити наступного хана. А не про входження Кримського ханату до Росії!

Але було вже пізно.

У травні 1783-го Шагін Герай з усім рухомих майном, гаремом із трьома дружинами, 2 тис. осіб свити й табунем з 71 коня залишив Бахчисарай.

Оселився під наглядом у Воронежі. Надіслав листа Катерині II з проханням дозволити приїхати до Петербурга й зустрітися особисто. Але Григорій Потьомкін перехопив пошту – пильнував, щоб Шагін не випросив у цариці якоїсь державної посади.

Він ненавидів колишнього хана, а тому всіляко «топив» його і в очах Катерини II, і в очах іноземців. «Это человек бездарный и смешной, имеющий претензию быть подражателем Петра Великого» (*«Це людина бездарна*

і смішна, яка має претензію бути наслідувачем Петра Великого»), – переко­нував Григорій Потьомкін, наприклад, англійського амбасадора Джеймза Гарріса лорда Малмсбері.

Тепер Потьомкін наказав оголосити ханові, що той не має права звер­татися до імператриці.

За два роки Шагіна перемістили до Калуги, поселили на заміській віллі. Він спробував зав'язати контакт з канцлером Олександром Безбородьком, який керував зовнішньою політикою імперії. Відправив йому презент – перстень. Дарунок перехопили. Калузький губернатор повернув перстень ханові, при цьому звинуватив його в спробі підкупити канцлера.

Кримчанин зрозумів, що з перським престолом його теж обдурили.

Шагін надіслав людину зі своєї свити до Криму – з таємними листами до прибічників. Реакція російської влади, яка скрізь вбачала змову з метою повернути незалежність Криму, не забарилася. Петербург почав вимагати, щоб Шагін «добровільно» виїхав до Туреччини.

Колишній хан категорично не погоджувався.

Калузький губернатор доповів 11 вересня 1786 року Потьомкіну: «Должностию поставляю Вашей Светлости донестъ о теперешнем состо­яннии Хана, при объявлении ему высочайшего дозволения на выезд. Сколько ни старался казаться спокойным не мог, однакож смущения своего сокрыть, а ныне день от дня вижу его приходящего в совершен­ную задумчивость и прискорбие, а к тому и разные предполагаемые им затруднения к выезду доказывают его смущение и нерешимость» (*«За посадою маю Вашій Світлості доповісти про теперішній стан Хана, під час оголошення йому найвищого дозволу на виїзд. Скільки він не намагався виглядати спокійним, але збентеження свого не зміг сховати, а нині щодня бачу його в повній задумі й скорботі, а до того й різні передбачувані ним труднощі до виїзду підтверджують його збентеження і нерішучість»*).

Тоді росіяни примусово відправили до Туреччини всю ханську свиту разом з гаремом. Після цього Шагін припинив опір і згодився й собі виїхати до Константинополя.

Його відвезли через Київ до Кам'янця-Подільського, біля якого на той час пролягав турецький кордон.

27 січня 1787 року колишнього кримського хана передали турецькій адміністрації. Султан Абдул-Гамід I наказав відвезти зрадника на острів Родос, зашити в мішок і кинути в море.

Натомість ті, хто довів кримчанина до трагічного фіналу, одержали винагороди.

Таврійський палац.

Джерело: https://artchive.ru/artists/3481~Benzhamen_Patersen/works/31163~Vid_Tavricheskogo_dvortsa_so_storony_sada.

Дипломат Сергій Лашкар'юв за те, що вмовив Шагіна Герая зректися трону, дістав 400 душ кріпосних селян у Білорусі. Також імператриця Катерина II заплатила борги цього дипломата – 12 тис. рублів – і подарувала йому діамантовий перстень.

Новоросійському генерал-губернаторові Григорію Потьомкіну за приєднання Криму Катерина II віджалувала 100 тис. рублів на будівництво резиденції. Той за ці гроші звів у Петербурзі помпезний Таврійський палац.

Турецький султан протягом восьми років не визнавав російської анексії. Намагався відновити той стан, коли Крим перебував в унії з Туреччиною – в ролі такого собі «молодшого брата».

Але Росія тримала Крим «мертвою хваткою» і поступатися не збиралася.

За Ясським мирним договором 1791 року Туреччина визнала Крим володінням Російської імперії.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ 2

Цей матеріал можна використати у 8 класі на заняттях з історії України, під час вивчення пунктів програми «Підкорення Кримського ханства. Колонізація Півдня України» (Розділ 5. *УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ в 20 – 90-х роках XVIII ст.*) та всесвітньої історії, під час вивчення пунктів програми «Кримське ханство» (Розділ 4. *ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ. ДЕРЖАВИ СХІДНОЇ ЄВРОПИ в XVII – XVIII ст.*) та проведення практичних і творчих робіт за цими темами.

У темі 2 зображено шляхи експансії Російської імперії завдяки підкупові частини вищої знаті, доля якої завжди ганебна, коли вона зраджує свою батьківщину.

Завдання і питання учням, пов'язані з текстом

1. Яка головна думка історичного есе?
2. Як Шагін Герай прийшов до влади? Хто і як йому в цьому допомагав?
3. Чому Шагін Герай зрікся влади?
4. Як змінилося ставлення до Шагіна Герая після ліквідації Кримського ханства? Підтвердіть свої висновки текстом з есе.

Робота з джерелами інформації

1. Прочитайте уривок з документа. Як ви вважаєте, що стало причиною невдоволення ханом?

За свідченнями очевидця, дипломата І. Цебрикова, «від самого виходу в 1779 році з півострова військ (російських), повсякчасна була схильність до бунту супроти Шагіна Герая. Нарікання його придворних, особливо зі старих чиновників, утвердив чернь у думці, що він не за стародавніми звичаями править».

<https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/02/27/141669/>.

2. Який основний зміст цього уривка? Чому Потьомкін не згадує нічого про Шагіна Герая?

У грудні 1782 року в своїй записці Катерині II князь Г. Потьомкін писав: «Покладіть же тепер, що Крим Ваш і що немає вже цієї бородавки на носі – ось раптом положення кордонів прекрасне: по Бугу турки межують з нами безпосередньо, тому й справу повинні мати з нами прямо самі, а не під іменем інших. [...] Повірте, що Ви цим придбанням безсмертну славу здобудете і таку, якою жоден Державець у Росії ще не мав. Ця слава прокладе

дорогу ще до іншої і більшої слави: з Кримом дістанеться і панування на Чорному морі...».

<http://www.memory.gov.ua/publication/bogdan-korolenko-prinuzhdenie-k-soyuzu-abo-yak-krim-iskonno-russkim-stav-0>.

3. Як би ви охарактеризували хана зі слів дипломата І. Цебрикова? Кого ви вважаєте головним з двох людей, що згадуються в уривку документа?

«... З'явилось багато чиновників, просячи в Шагіна помилування, але він особисто ні з одним не говорив, не допускаючи їх до себе, а всіх, як і чернь, відсилав на розпорядження до радника Рудзевича, сподіваючись, як він давній його друг, суттю при розгляді справ потурбується про його користь, і ні чого і з честі не принизить.

Там пан Рудзевич кожного дня оточений був безліччю кримців, розпоряджаючись ними; порядкував він і політичними справами ... «

<https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/02/27/141669/>.

4. Прочитайте уривок з секретних інструкцій Потьомкіна командирові експедиційного армійського корпусу в Криму Антонові де Бальмену.

«Не допускати ... народ вибрати нового хана. Заборонити урядові вступати в зв'язки з Портою ... мати уряд кримський при собі, і якщо між ними хтось викликає сумнів, того усунути. Доручено також приготувати уми народні до прийняття підданства, а якщо ж угледиться задум противний, то цей знищити, буде потрібно – і військовою рукою».

Чому царська влада не хотіла проводити вибори нового хана, як пропонували кримські татари?

5. Наприкінці вересня 1780 року один з ідеологів приєднання Криму до імперії О. Безбородько подав Катерині II записку «Меморіал у справах політичних», де зокрема йшлося: «Росія не має потреби бажати інших придбань, як 1, Очаків з частиною землі між Бугом і Дністром; 2, Кримського півострова, якщо ж, попри сподівання, тамтешнє керівництво по смерті нинішнього хана, або з якихось інших непередбачених ускладнень буде для нас невігідним і шкідливим». <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/05/28/143098/> .

Чи міг вплинути Шагін Герай, що був на той час кримським ханом, на плани Російської імперії, висловлені графом Безбородьком?

6. Чи погоджуєтеся ви зі словами історика Богдана Короленка? Знайдіть аналогічні думки в тексті есе?

«Він був змушений зректися, тому що влада трималася за допомогою іноземної підтримки – Російської імперії, внутрішньої підтримки жодної не було. У 1782 році на бік повстання перейшла навіть особиста гвардія Шагіна Герая. Це був виключно російський ставленик».

<https://uagreeks.com/archives/3429>.

7. В есе говориться, що Катерина II підписала МАНІФЕСТ про анексію Кримського ханства «Про прийняття півострова Кримського, острова Тамань і всієї Кубанської сторони під Російську Державу». В 2014 році В. Путіним був підписаний закон про анексію Криму майже з ідентичною назвою «Про прийняття в Російську Федерацію Республіки Крим і створення в складі Російської Федерації нових суб'єктів» – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя.

Чому, на вашу думку, відбувся такий збіг у назвах документів? Чи вбачаєте ви в назві продовження імперської політики сучасною Росією?

На сайті «Історична правда» є допис «Шагін-Гірей. Сокіл, впольований двоголовим орлом»: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/06/24/143418/>.

Чи погоджуєтеся ви з такою назвою, виходячи зі змісту історичного есе? Придумайте власну назву есе.

Розгляньте ілюстрацію. Який епізод з тексту есе відповідає зображеному? На вашу думку, бюст якої жінки тут зображено і чому?

Ілюстрація до книги Ф. Лашкова «Шагін-Гірей, последний крымский хан».

Джерело: <https://www.istpravda.com.ua/images/doc/a/6/a66f98b-300-k.jpg>.

Тема 3. Москва сплачувала Криму данину

А ви знаєте, що Москва платила Кримському ханату данину ще з часів царя Івана Грозного, тобто з XVI століття? Так, це тривало аж до XVIII століття, коли на престол сів Петро I.

У сучасній Росії, звісно, про це не люблять згадувати.

Але погортаймо уважніше історичний календар.

1420 рік – Золота Орда, переживаючи занепад, втрачає контроль над Кримом. За кілька років першим кримським ханом і засновником керівної династії став Гаджі I Герай. Цей рід – прямиий нащадок Чингізхана і правив

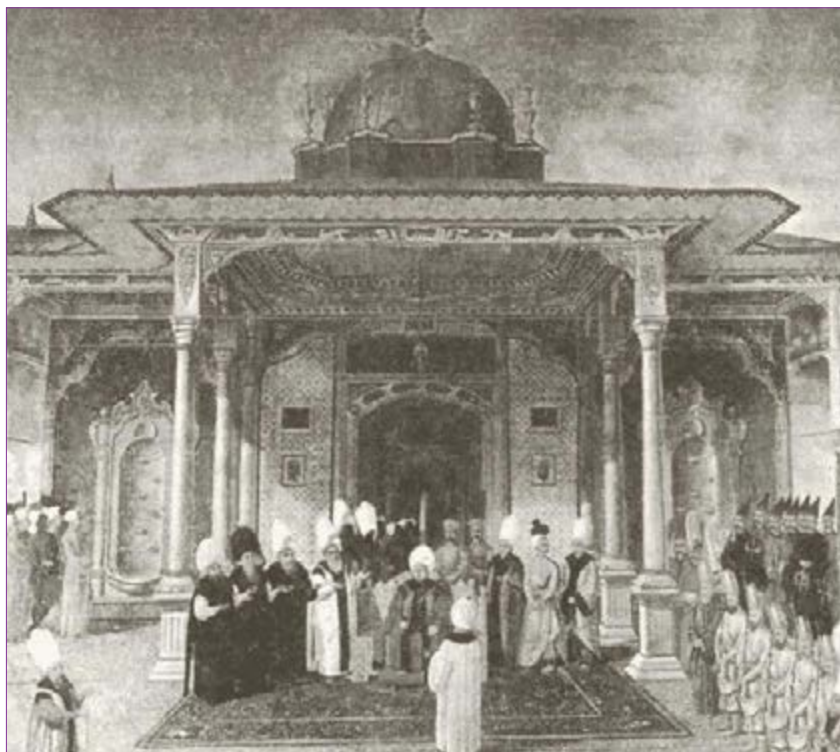

Ілюстрація: Бахчисарай столициний.

Джерело: <https://public.wikireading.ru/71851>

Кримом понад 350 років. Від 1532-го столицею ханату був Бахчисарай. Країна займала не лише Кримський півострів, але й велику територію за його межами – аж до сучасної Дніпропетровської області. З колишніх територій Кримського ханату нині до України не належить лише Кубань.

1478 рік – унія Кримського ханату з Османською Портою. Хан Менглі I Герай уклав її на знак подяки турецькому султанові за військову підтримку під час змагань за кримський престол. Відтоді кандидатури ханів затверджували султани. Хани також мали надавати військо в усі походи османів. У всьому іншому – кадрових призначеннях, внутрішній і зовнішній політиці, карбуванні власної монети, податках тощо – кримські хани мали повну самостійність. Натомість країни Європи обережніше поводитися з Кримом, адже напад на нього дорівнював війні з Османською

Ілюстрація: Константинополь, султанський палац Топкапи.

Джерело: https://www.e-reading.club/chapter.php/1033675/41/Shirokorad_-_Vzlet_i_padenie_Osmanskoy_imperii.html.

Іван Грозний.

Джерело: <https://www.pravda.ru/photo/album/25580/>

імперією – наймогутнішою тогочасною країною світу.

1482 рік – кримський хан Менглі I Герай спалив Київ, взяв у полон багато людей, а золоті потир (чашу) і дискос (таріль) із сплюндрованого Софійського собору відправив до Москви своєму союзникові князю Івану III: за два роки перед тим хан уклав з ним військово-політичний договір проти Великої Орди, Великого князівства Литовського й Королівства Польського.

1571 – кримський хан Девлет I Герай спалив Москву. Переляканий цар Іван Грозний підписав «клятвенную грамоту за себя, за детей и за внучат своих» (*«заприсяжний документ за себе, за дітей і за онуків своїх»*) з обіцянкою сплачувати щорічну данину Криму за задалегідь

надісланими списками, що складала ханська сім'я. Замовлені хутра, шкіри, дорогий одяг, золоті та срібні прикраси вантажилися на десятки возів, які під охороною озброєних вершників вирушали до Бахчисарая. Виплата данини тривала аж до початку XVIII ст. і припинилася лише за врядування Петра I. Деякі історики припускають, що завоювання Криму в 1783 році було свого роду помстою росіян за багаторічну сплату данини. І саме в цьому контексті тлумачать наведені вище слова маніфесту Катерини II про «приєднання» Криму, де однією з причин «приєднання» названо «в замену и удовлетворение убытков наших» (*«на заміну та відшкодування збитків наших»*) – можливо, під збитками імператриця справді мала на увазі й оту данину.

1648 рік – хан Іслям III Герай став союзником гетьмана Богдана Хмельницького у війні проти Польщі.

1675 рік – кошовий отаман Іван Сірко на чолі 20-тисячного війська вдерся до Криму, заблокував вторгнення Туреччини на Чигирин і полонив понад 13 тис. людей, з яких 7 тис. виявилися християнами, раніше захопленими кримськими татарами у полон, а решта – мусульманами. Вийшовши з Криму, запропонував одновірцям, хто хоче, повернутися назад, і половина згодилася, бо мали на півострові дружин, дітей, домівку. Відпустивши їх,

Сірко їхав степом приголомшений, бо в його голові не вкладалося, як можна добровільно вертатися на чужину. Наказав одному з загонів наздогнати їх і повбивати всіх. А мусульман забрав на Січ, звідки їх продали московитам.

1710 рік – хан Девлет II Герай уклав військовий союз з гетьманом Пилипом Орликом і запорожцями про визволення України з-під панування Москви. Наступного року кримсько-українсько-шведське військо дійшло до сучасної Вінничини. Петро I підписав Прутський мирний договір, відмовившись від Азовського моря і флоту. Проте Україну залишив при собі.

1774 рік – Росія перемогла Туреччину в шестирічній війні. У невеликому болгарському селі Кючук-Кайнарджі підписано мирну угоду, Згідно з нею, Туреччина розривала унію з Кримом. Ханат офіційно ставав незалежною державою, але насправді «незалежною» від патронату і захисту з боку Туреччини. Кючук-Кайнарджійська угода, з якої почався занепад Османської імперії, відкрила Російській імперії шлях на Крим і на Балкани.

1783 рік – після анексії Російською імперією Кримського ханату, 2/3 його населення – переважно турки й кримські татари – втекли до Туреччини. Адже не годиться мусульманинові присягати на вірність православному цареві, тобто невірному. Та ще й жінці – Катерині II.

Богдан Хмельницький
Джерело: <https://uk.wikipedia.org/>

Пилип Орлик.
Джерело: https://uk.wikipedia.org

Кючук-Кайнарджійська угода.

Джерело: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/kuchuk.htm>.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ 3

Цей матеріал можна використати в 7 класі на заняттях з історії України, під час вивчення пунктів програми «Утворення Кримського ханства. Гераї. Суспільний устрій та культура ханства» (Розділ 5. *РУСЬКІ УДІЛЬНІ КНЯЗІВСТВА У СКЛАДІ СУСІДНІХ ДЕРЖАВ. КРИМСЬКЕ ХАНСТВО*), у 8 класі на заняттях з історії України, під час вивчення пунктів програми (Розділ 1. *УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (XVI – перша половина XVII ст.)*, Розділ 2. *СТАНОВЛЕННЯ КОЗАЦТВА (XVI – перша половина XVII ст.)*, Розділ 3. *НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ середини XVII ст.*, Розділ 4. *КОЗАЦЬКА УКРАЇНА наприкінці 50-х років XVII – на початку XVIII ст.*, Розділ 5. *УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ в 20–90-х роках XVIII ст.*) та всесвітньої історії у 7 класі, під час вивчення пунктів програми (Розділ 5. *КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ в X–XV ст.*), всесвітньої історії у 8 класі, під час вивчення пунктів програми «Кримське ханство» (Розділ 4. *ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ. ДЕРЖАВИ СХІДНОЇ ЄВРОПИ в XVII–XVIII ст.*) та проведення практичних і творчих робіт за цими темами.

Ця тема зображує відносини Московського царства та Російської імперії з Кримським ханством у XVII–XVIII століттях, зосереджуючи увагу на залежності Московії від Кримського ханства.

Завдання і питання учням пов'язані з темою 3

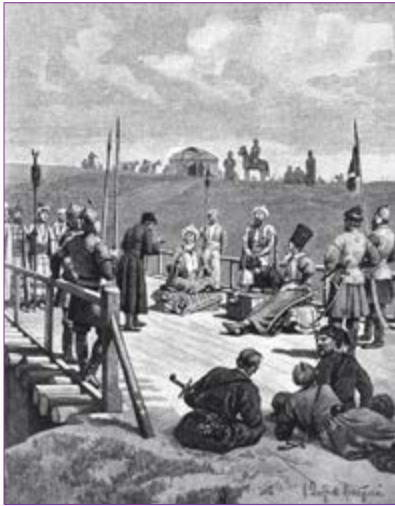
1. Як інакше ви назвали б це есе?
2. Чому Московське царство майже до XVIII століття платило данину Кримському ханству?
3. Чому, на вашу думку, Кримське ханство було так сильне у XVI–XVII століттях і зазнало поразки в кінці XVIII століття.
4. Що стало причиною частого об'єднання українських козаків і кримців?
5. Чи ви підтримуєте дії Івана Сірка щодо бранців? Якщо ні, то як би ви вчинили?

Робота з джерелами інформації

1. В історичній науці існує термін «поминки» (в кримських документах також тиш, скарбниця) – регулярні виплати Московської держави Кримському ханству в XVI–XVII ст. Виплачувалися вони як грошима, так і натурою (хутрами, моржовими іклами тощо), але не завжди регулярно.

Чи погоджуєтеся ви, що ці виплати були «відкупом» від набігів кримців на російські землі?

[https://ru.wikipedia.org/wiki/Поминки_\(дань\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Поминки_(дань)).

Микола Дмитрієв-Оренбурзький
 («Переговори про мир ханського
 посла Казі Герая і князя Хворостініна
 на мосту річки Сосни в 1593 році»

Джерело: https://crh.wikipedia.org/wiki/Il_Gazi_Geray#/media/Fayl:Переговори_с_ханским_послом_1593.jpg.

візуальних джерелах. Знайдіть відмінності та спільні риси. Який зміст вклали автори в ці малюнки? Який меседж вони хотіли передати?

Картина XIX століття з сучасного
 польського музею.

Джерело: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/Lucznik_tatarski.jpg.

2. За картиною XIX століття («Переговори про мир ханського посла Казі Герая і князя Хворостініна на мосту річки Сосни в 1593 році», автор Микола Дмитрієв-Оренбурзький) охарактеризуйте взаємовідносини між Московією і Кримським ханством.

3. 1615 року практика виплат Кримському ханству була закріплена договором з Московським царством. З того часу вони проводилися щорічно, зростаючи в сумі від 7000 до 12000 рублів в 1650 році. Ці суми були рівнозначні щорічному відправленню до Криму приблизно тисячі коней.

Чому саме 1650 року виплати зросли? Знайдіть відповідь у тексті есе.

4. Порівняйте зображення кримськотатарського воїна у двох кримськотатарського воїна у двох

Кримськотатарський воїн
 на поштовій марці України. 2015 р.

Джерело: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1e/Stamp_of_Ukraine_s1430.jpg.

**5. Що таке «ясир», зображений на малюнках XV–XVI століть?
Висловіть своє ставлення до цього історичного явища.**

Ілюстрація: Ясир на малюнках XV–XVI століть.

Джерело: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Yasyr?uselang=ru#/media/File:Yasyr_3.jpg.

Ілюстрація: Ясир на малюнках XV – XVI століть.

Джерело: <https://rukotvory.com.ua/info/rusynka-shlyahyanka-kintsya-hv-stolittya-rozdumy-pro-kostyum-i-sproba-poshyttya/>.

5. Населення Криму, яке становило 1700 року 707 тисяч осіб (чоловічої статі), до 1785 року скоротилося до 92 тисяч.

Як ви поясните вислів Потьомкіна в листі до Катерини II: «Цей півострів ще буде кращий у всьому, якщо ми позбудемося татар, на вихід їх геть. Багато можна знайти способів. Йй-Богу, вони не варті землі, а Кубань для них житло пристойне».

Як це характеризує владу Російської імперії? Які, на вашу думку, причини такого стрімкого скорочення кількості жителів Криму?

<https://ru.wikipedia.org/>

Тема 4. У «потьомкінських селах» потреби не було

Ви ж, певно, чули вислів «потьомкінські села»?

Зазвичай так зневажливо кажуть про відчайдушне оковамилювання та показуху.

Спитаєте, до чого тут князь Григорій Потьомкін? А до того, що йдеться про грандіозне крутіство, яке він нібито влаштував на півдні України наприкінці XVIII століття, коли управляв тамтешнім краєм.

Під час візиту Катерини II, яка їхала до Криму теренами південної України, він з допомогою різних хитрощів і обману намагався подати бідні села як заможні й квітучі.

Але... чи справді так усе було?

За поширеною легендою, яку багато хто сприймає як правду, події розгорталися так. Коли наприкінці XVIII століття Кримський ханат та прилеглі до нього материкові землі були приєднані до Російської імперії, цариця Катерина II доручила Григорієві Потьомкіну керувати новими територіями. На їхню розбудову виділили величезні кошти, які князь пропив-прогуляв, а решту поклав собі в кишеню, не витративши на розвиток підконтрольних йому теренів жодної копійчини.

Імператриця, зачувши негарне, вирішила 1787 року особисто проінспектувати діяльність свого призначенця. Здавалося б, казнокрадові не уникнути суворого покарання...

Григорій Потьомкін.

Джерело: <https://viktoriiaako.livejournal.com/58125.html>.

Подорож Катерини II до Криму.

Джерело: <https://crimeanblog.blogspot.com/2012/12/ekaterina-v-krymu.html>.

Та ні! Пройдисвіт знайшов геніальний вихід з безнадійної ситуації.

За його наказом обабіч шляху, яким мав проїжджати імператорський кортеж, встановили гігантські декорації з намальованими будинками, сараями, парканами, деревами тощо в натуральну величину. Цю роботу виконали найкращі живописці імперії. З сусідніх губерній зігнали селянські родини, що, як нібито щасливі місцеві мешканці, вітали правительку та її почет. Це вдень. А вночі селян та декорації хутко перевозили на нове місце, де вони наступного дня так само вітали самодержицю.

Але й це ще не все.

Щоб продемонструвати вигадані успіхи в суднобудуванні, генерал-губернатор звелів нашвидкуруч зробити з напівпрогнилих дощок такі собі кораблі, які лише й годилися, що для показухи – воювати на них було неможливо...

Проте імператриця залишилася в захваті від побаченого й нагородила Потьомкіна орденом. Відтоді, коли хтось намагається видати недійсне за дійсне, кажуть: «Це – потьомкінські села».

Натомість, щодо цієї справді захопливої історії постає чимало запитань.

Чому, наприклад, вислів «потьомкінські села» з'явився не по теплому сліду подорожі 1787 року, а лише через 10 років після царського вояжу, тобто аж у 1797-му?

Ілюстрація: Херсон в 1855 р.

Джерело: <https://arzamas.academy/materials/143>

Що це за провідні живописці, які розписували такі масштабні декорації? Достатньо зазирнути до будь-якого підручника з історії мистецтва XVIII століття, щоб переконатися, що найбільшими малярами тих часів у Російській імперії вважалися Федір Рокотов, Дмитро Левицький, Василь Боровиковський. Але в рік відвідування Катериною II півдня України вони займалися іншими справами. В їхніх біографіях, добре досліджених, участь у акціях, подібних до описуваної, взагалі не згадується.

Також не зовсім зрозуміло, яким способом Потьомкін організував і бездоганно провів грандіозний багатоденний спектакль на території, що сягає сотень тисяч квадратних кілометрів? Адже селища містилися на відстані 20–30 кілометрів між собою, а в розпорядженні князя не те щоб мобільного телефона, але й узагалі ніякого оперативного зв'язку не було. Подібне шоу за участю багатотисячної масовки до снаги хіба що сучасним голлівудським продюсерам. Григорій Потьомкін, безперечно, був здібний адміністратор, але навіть йому розмах, який приписують «потьомкінським селам», був просто не по зубах.

Ну а як же було насправді?

Щойно Потьомкін почав керувати краєм, на нього посипалися доноси. Адже заздрісників у нього завжди вистачало. Ну а тепер, коли йшлося про освоєння величезних сум з держбюджету, їхня кількість значно збільшилася.

Миколаїв.

Джерело: http://nikolaev-moscow.at.ua/publ/statja_o_nikolaeve/istorija_goroda/nikolaev_shire_moskvy/9-1-0-139.

Натомість, Катерина II не шкодувала грошей на те, щоб закріпитися в Криму. Адже в такому разі російські кораблі зможуть безперешкодно плавати Чорним морем.

Успіхи Потьомкіна в освоєнні нових теренів були вагомі – це визнавали всі, хто відвідував його південну вотчину. Наприклад, український гетьман Кирило Розумовський. Побачивши засновані князем нові міста, він щиро дивувався їхньому стрімкому розвитку. Адже Херсон на той час уже був значним містом. Катеринослав (майбутнє місто Дніпро) – «лепоустроенным» (*гарно влаштованим*), там Потьомкін планував відкрити університет, консерваторію й десяток фабрик.

У Миколаєві мешкало 10 тисяч людей. Англійка Мері Грант, яка відвідала це місто лише через п'ять років від його заснування, писала: «Вулиці разюче довгі, широкі й прямі. Вісім з них перетинаються під прямим кутом і здатні вмістити до 600 будинків... Є також декілька чудових громадських споруд, як-от адміралтійство, з довгим рядом прилеглих до нього крамниць, майстерень тощо. Воно височіє на березі Інгулу, й поряд розташовані річкові й сухі доки. Коротше кажучи, все необхідне для будівництва, оснащення й постачання провіантом військових кораблів – від найбільших до шлюпок. Доказом слугує те, що минулого рік з тутешніх стапелів зійшов корабель, оснащений 90 гарматами».

Залучення на нові землі поселян з інших губерній, розведення лісів і виноградників, заохочення шовківництва, заснування фабрик, шкіл, друкарень, корабельних верфей – Потьомкін усе робив з грандіозним розмахом, не шкодуючи грошей і не жаліючи підлеглих... До речі, саме він оголосив Херсон, Севастополь і Теодосію зонами вільної торгівлі, посприявши швидкому економічному піднесенню краю.

Тим часом з боку заздрісників продовжували сипатися доноси. Катерина їх читала, проте жодним чином не реагувала – вона беззастережно довіряла Потьомкіну.

Та, щоб покласти край різного штибу кляузам і виказам, вирішила особисто з'їздити на нові землі.

Якби Катерина сумнівалася в чесності свого призначенця і збиралася саме в інспекційну подорож, вона б не запрошувала з собою польського короля Станіслава Августа, австрійського імператора Йосифа II, послів Англії та Франції. Проте вона взяла їх попутниками, бо оскільки заздалегідь була впевнена в успіху.

В 1786-му, тобто за рік (!) до подорожі, в Петербурзі вийшла груба книга «Подорож єя імператорської величності в полуденний край Росії, яка буде здійснена 1787 року», де докладно описано майбутній маршрут. Так що піар-кампанія була розгорнута задовго до початку поїздки – це, мабуть, найперша піар-кампанія на території України! Все, отже, було відомо заздалегідь – і терміни, і маршрут. Нема підстав стверджувати, наче Потьомкін був заскочений зненацька.

Південна подорож цариці коштувала 15 мільйонів рублів. З якою метою вона їх витратила? Тільки заради контролю Потьомкіна? Навряд.

Насамперед Катерина II хотіла продемонструвати Європі й Туреччині, що Росія захопила Крим «серйозно і надовго». Тому й запросила до

Книга «Подорож єя імператорської величності в полуденний край Росії, яка буде здійснена 1787 року».

Джерело: <https://ru.wikipedia.org/>

Ілюстрація: Граф Сегюр.

Джерело: <http://m.readly.ru/author/13082/>

подорожі іноземних монархів і дипломатів. Натомість Потьомкіну не було сенсу замовляти картонні декорації. Адже мав, що продемонструвати й без них.

У Херсоні Катерина II та її супутники оглянули фортецю та створений генерал-губернатором Чорноморський флот. Ці кораблі були зроблені не з напівпрогнилих дощок, як стверджували недоброзичливці. Принаймні за кілька місяців ці судна чудово зарекомендували себе у війні з Туреччиною.

Гостей уразив вигляд Севастопольського рейду з ескадрою, яка складалася з 15 великих і 20 дрібних судів. Йосиф II назвав порт у Севастополі найкращим у світі й казав, що там можна розмістити до 150 кораблів. Він був у захваті й від міста, де за короткий термін побудовано численні будинки, мага-

зини, арсенал, адміралтійство, ретраншементи, шпитали.

Ось думка французького амбасадора графа Сегюра: «Здається незбагненним, – писав він у книзі, яку видав у Парижі 1803 року, – яким чином Потьомкін, потрапивши в цей щойно завойований край, на вісімсот миль віддалений від столиці, лише за два роки спромігся досягнути так багато...».

То звідки ж узявся вислів «потьомкінські села»?

«Біографія Потьомкіна рясніє анекдотичними розповідями сумнівної вірогідності, – читаємо у відомому «Енциклопедичному словнику» Ф. Брокгауза й І. Ефрона, – більша частина їх належить памфлетистові Гельбігу, що помістив біографію Потьомкіна в журналі „Minerva“ (Мінерва)».

Саме згаданому писаці належить сумнівна честь першовідкривача «потьомкінських сіл». Цю журналістську «качку», тобто вигадку, він запустив на орбіту за всіма канонами цього жанру: анонімна стаття в пресі (але авторство Гельбіга встановили майже відразу), скандальні викриття, побудовані на нісенітницях і чутках, плюс публікація всього цього, звісно, за кордоном („Minerva“ (Мінерва)) – німецький часопис).

Привертає увагу, що «викривальна» стаття з'явилася лише 1797-го, коли ні імператриці, ні самого Потьомкіна вже не було серед живих. А новий імператор Павло I, який прагнув будь-що розвінчати ненависну

йому Катерину II (до речі, власну матір) та її найближче оточення, не тільки не спростував явну вигадку, навпаки – подібні речі він лише захочував.

Так і закріпилася у свідомості багатьох поколінь легенда про «потьомкінські села».

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ 4

Цей матеріал можна використати у 8 класі на заняттях з історії України, під час вивчення пунктів програми «Підкорення Кримського ханства. Колонізація Півдня України» та в практичних роботах за цими темами.

Есе демонструє, як проходило так зване освоєння Криму. Часто це відбувалося шахрайськими методами. І не останню роль, а можливо й першу, у цьому фарсі відігравав Григорій Потьомкін.

Завдання і питання учням, пов'язані з текстом теми

1. Як ви зрозуміли, що означає вислів «потьомкінські села»? Яке ваше ставлення до цього терміна?

Перегляньте фрагмент із фільму «Вечір на Івана Купала» (реж. Юрій Ілльєнко

На вашу думку, коли в створений цей фільм?

- в роки Незалежності

- в 1970-і рр.

- 1980 -і рр.

- 1990-і рр.

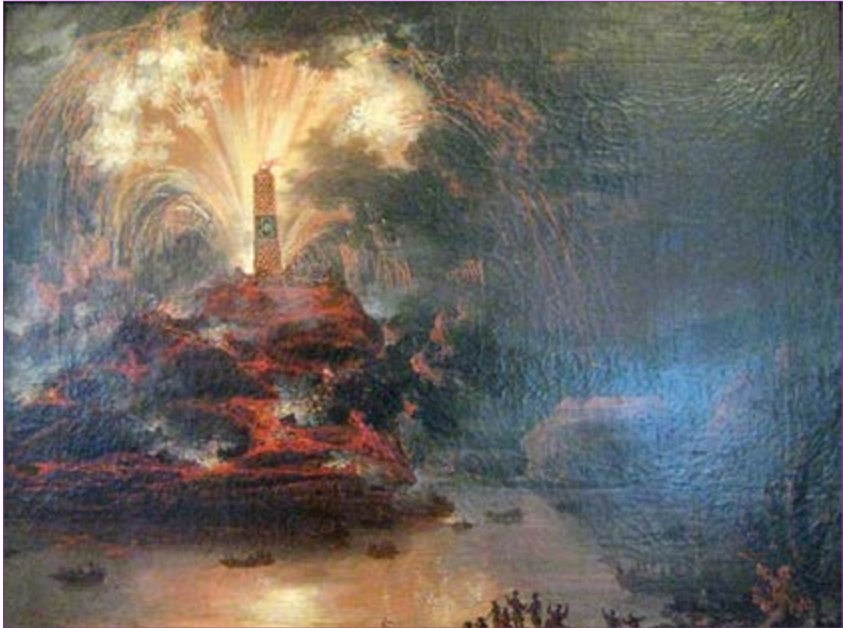
Аргументуйте свою думку.

2. Які приклади цього терміна ви можете навести?

3. Чому саме з Кримом пов'язаний цей термін?

4. Чи можна назвати «потьомкінські села» фейком? А можливо, це була маніпуляція? Поясніть свою відповідь?

5. З якою метою Катерина II їздила до Криму?

Салют на честь Катерини II у 1787 році.

Худ. Плерш Я. Б., 1787 р., Львівська картинна галерея.

Джерело: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/10/Fireworks_crimea.jpg?download.

Робота з джерелами інформації

1. Розгляньте картину «Салют на честь Катерини II у 1787 році», яка зображує один з епізодів перебування Катерини II в Криму.

Прочитайте уривок зі спогадів принца Карла-Генріха Нассау-Зігена, що перебував на російській службі: «Імператор (Йосип II. – *О. Мокрогуз*) говорить, що він ніколи не бачив нічого подібного. Сніп складався з 20 тисяч великих ракет. Імператор закликав феєрверкера і розпитував його, скільки було ракет, «на випадок, – говорив він, – щоб знати, що саме замовити, якщо доведеться спалити хороший феєрверк» .. Я бачив повторення ілюмінації, що було в день феєрверку; всі гори були увінчані вензелами імператриці, складеними з 55 тисяч каганців. Сади теж були ілюміновані; я ніколи не бачив такої пишноти! Це все мало суто розважальні цілі, і на це пішла сила-силенна казенних, тобто національних і народних, врешті, грошей, мільйони і мільйони, яким потрібно і повинно було знайти краще, корисне країні застосування. Щодо цього, мабуть, мав рацію граф де Людольф, який помітив, що «для руйнування Росії треба не дуже багато таких подорожей і таких витрат»».

<https://www.svoboda.org/a/28375834.html>.

З якою метою Г. Потьомкін влаштував такий феєрверк?

Чи погоджуєтеся ви з тезою про надмірні витрати, що висловлена в спогадах?

Вранці

Ввечері

Фото «змін» у російському місті Суздаль напередодні приїзду туди В. Путіна.

Джерело: <http://vgorodok.com/main/125-narisuy-dlya-putina.html> .

2. Як ви поясните слова одного з учасників подорожі до Криму, маркіза де Ліня: «Мабуть, Потьомкіна можна назвати батьком сучасних політичних шоу, але ніяк не банальним брехуном». https://ru.wikipedia.org/wiki/Потёмкинские_деревни.

3. Яскравий приклад сучасних «потьомкінських сіл» – матеріал «Намалюй для Путіна» (російською), де представлено фото «змін» у російському місті Суздаль напередодні приїзду туди В. Путіна. <http://vgorodok.com/main/125-narisuy-dlya-putina.html> .

Варто звернути увагу на наклеєні та прибиті до будинків розмальовані банери.

Варто, переглянувши матеріал, поставити учням низку запитань.

1. Чи можна назвати ці фото яскравим прикладом «потьомкінських сіл»? Чому ви так вважаєте?

2. Чому представники російської влади так вчинили?

3. Які почуття у вас викликають ці світлини?

Тема 5. Нереалізована можливість відновити Кримський ханат

Чи знаєте ви, що Кримський ханат, знищений Катериною II в 1783 році, мав шанси відновитися в середині XIX ст.?

Згадана можливість виникла 1854 року, під час Кримської війни. Уявіть, у старовинній мечеті Хан-Джамі, збудованій у XVI ст. спеціально для коронації кримських ханів, після довгої, кількадесятирічної, історичної павзи, ледь не обрали нового хана!

А втім, щоб зрозуміти важливу символічність цієї події, треба трохи нагадати історію мечеті Хан-Джамі. Тим більше, з нею пов'язані деякі цікаві події в історії Кримського ханату. Наприклад, ви знаєте, як обирали кримських ханів? Ні?

Отож, маєте нагоду дізнатися.

Спорудив цю мечеть хан Девлет I Герай, точніше, замовив проєкт славетному зодчому Сінану, прижиттєвому класику, улюбленцеві турецького султана й головному архітекторові Константинополя, столиці Османської імперії.

На той час 62-річний маєстро мав на творчому рахунку 76 збудованих за його проєктами мечетей, а також безліч шкіл, благодійних їдалень, лікарень, акведуків, мостів, караван-сарайів, лазень, мавзолеїв і красивих фонтанів. Мечеть на замовлення кримського хана він спроєктував так, щоб її силует був схожий на славетну Айя-Софію в Константинополі.

Зодчий Сінан.

Джерело: <https://ru.wikipedia.org/>

Айя-Софія.

Джерело: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hagia_Sophia_mosque_and_Ahmed_III_fountain,_Constantinople,_Turkey,_ca._1896.jpg

Наступного, 1552, року видатний зодчий прибув до Кезлева (так, нагадаємо, в часи Кримського ханату називалася Євпаторія) й очолив будівництво.

Спочатку справа просувалася швидко, але незабаром спорудження уповільнилося через брак грошей. Адже Девлет I Герай значні ресурси скеровував на постійні війни з московським царем Іваном Грозним.

Тим часом у Константинополі вже кілька років тривало возведення за проектом Ходжі Сінана головної мечеті Османської імперії – Сулейманіє. Султан Сулейман I Пишний, чоловік відомої у нас Роксолани, надавав великого значення цьому будівництву, адже величний храм він створював задля прославлення власного врядування.

Побачивши, що будівництву в Кезлеві нема кінця, султан надіслав кур'єром Сінанові наказ негайно повертатися.

Митець, однак, не поспішав. Розлючений Сулейман вдруге надіслав гінця й нагадав Сінанові, що рівно сто років тому султан Мегмед II Здобувач стратив такого собі Аяза (теж, до речі, талановитого зодчого!) за надто повільне виконання наказу...

Архітектор усе зрозумів. Того ж дня відбув до столиці, а ханську мечеть у Кезлеві завершували його учні (серед них, зокрема, були чудові фахівці – один з підмайстрів Сінана звів славетний Тадж-Магал в Індії!).

Нарешті 1564 року Хан-Джамі урочисто освятили.

Девлет I Герай подарував храмові унікальний стародавній Коран, виконаний 1337 року на пергаменті. Примірник містив 1280 акварельних мініатюр, а текст, написаний каліграфічним почерком, мав перський підрядник. Щедрий дар за своєю цінністю сумірний з вартістю будівництва мечеті!

Східний мандрівник, побачивши зведений храм, не приховував захоплення: «Святиня ця воістину прекрасна, красива, сповнена чарівності й таємничості».

Проте не лише архітектурні принади робили мечеть унікальною. Від самого початку передбачалося, що вона виконуватиме особливі функції – тут коронуватимуть кримських ханів.

Раніше невеличка урочистість відбувалася лише в Константинополі, в резиденції правителя грізної Османської імперії – палаці Топкапи. А вже претендента на престол затверджував у ханській гідності голова мусульман – халіф. Від XVI століття ним вважався султан.

Із завершенням будівництва Хан-Джамі сценарій набуття ханських повноважень збагатився церемонією в Кезлеві й виглядав приблизно так.

Спочатку кандидат у правителі перетинав Чорне море і поспішав до могутнього падишаха. Падав перед ним на коліна, цілував землю, клявся у вічній відданості. Султан слухав уважно, не перебивав гостя. Хотів перевірити його красномовство, але водночас і смак: якщо недостатньо обіцятиме, неодмінно зрадить, а якщо переagne палицю – значить, пустабрех. Ще й не дуже розумний. А вже гідний претендент у всьому відчуває міру...

Повелитель слухав сидячи. Цим давав зрозуміти, що робить величезну послугу, витрачаючи на візитера свій дорогоцінний час.

Сулейман I Пишний.

Джерело: <https://uk.wikipedia.org/>

Константинополь.

Джерело: <http://morpolit.milportal.ru/aleksandr-vertinskij-konstantinopol-vospominaniya/>

Якщо обітниці вірності задовольняли падишаха, він говорив: «Віднині будь другом моїм друзям і ворогом – моїм ворогам». Випрошувач на знак згоди радісно кивав головою і знову обіцяв найвірнішу службу. Лише тоді султан робив рукою знак, дозволяючи гостеві підвестися з колін. Йому дарували соболіну шубу й шаблю, прикрашену самоцвітами. Щасливчик, б'ючи земні поклони, задкував до виходу.

Але згода султана – тільки половина справи.

Кандидатові в хани належало пройти ще й своєрідні вибори на батьківщині. Він сідав на корабель і під охороною султанських вояків брав курс на Кезлев.

Тим часом у мечеті Хан-Джамі збиралися вибранці кримськотатарського суспільства: члени державної ради, урядовці, вищі воєначальники, найвпливовіші землевласники. Їхні дружини перебували разом з ними, але в мечеті стояли окремо від чоловіків – на другому ярусі за спеціальними ґратками.

У ті часи кезлевський порт розміщувався неподалік від Хан-Джамі. Портова залага, побачивши кораблі, салютувала пострілами з гармат. То був сигнал для всього міста, що невдовзі почнеться церемонія сходження на престол.

Нарешті судна ставали на якір. Претендент на трон прямував до бокової брами мечеті й через спеціальні двері біля східного мінарету потрапляв до храму.

З його появою починався урочистий намаз. Відтак прибулець піднімався дванадцятьма сходинками на високу катедру – мімбар. З неї голосно читав султанський фірман, тобто указ про його призначення повелителем Криму.

Це був найвідповідальніший і, без перебільшення, найризикованіший момент церемонії! Адже якщо новий правитель був неугодний присутнім, жінки на другому ярусі за попередньою намовою чоловіків легенько хитали головами та ворухили плечима.

Ви не зрозуміли, в чому полягала небезпека з другого ярусу? А ось у чому. Східна жінка, йдучи до мечеті, неодмінно надягає на себе всі свої коштовності – сережки, брошки, намиста, браслети, інші золоті та срібні прикраси. При найменшому русі тіла такий «арсенал» починає дзвеніти.

Уявляєте, що буде, якщо багатьох жінок чоловіки попросять провалити кандидата? Правильно, на другому ярусі дзвін стоятиме такий, що заб'є голос читця фірману. Адже акустика в мечеті пречудова!

В такому разі процедура сходження на престол залишиться незавершеною, а правитель – некоронованим...

Невдасі доведеться через ті самі бокові двері з ганьбою тікати на корабель, який на всяк випадок чекає в порту, і якнайшвидше відчалювати назад до Туреччини.

Якщо ж читання фірману закінчується успішно, новий хан урочисто присягає на вірність своєму народові й ставить підпис у спеціальному акті, який надалі зберігатиметься в мечеті. Шейх кезлевського монастиря дервішів статуту Мевлана – привілейованого суфійського ордену, він мав і політичний вплив – підперізує правителя мечем Османа.

Лише після цього володар дістає право з усіма почестями й у супроводі великого почту їхати в свою столицю Бахчисарай.

Щоправда, в ханському палаці, він поводитиметься з прохачами так само, як султан. За словами польського посла Марчина Броневського,

Бургард Мініх

Джерело: <https://ru.wikipedia.org/>

Союзники.

Джерело: <http://argumentua.com/stati/krymskaya-voyna-160-let-spustya>

кримський очільник приймає візитерів «іноді доволі поблажливо й ласкаво, а подеколи дуже по-варварськи», ображає їх або взагалі довго не пускає до себе. «Коли заходять до хана, – продовжує дипломат, – вони кланяються йому, а потім, ставши на коліна, викладають справу».

1651 року з мечеттю Хан-Джамі сталася біда – сильний землетрус пошкодив споруду та зруйнував східний мінарет, з якого впала верхівка. Тогочасний хан Іслям III Герай звелів відбудувати святиню (документ називався «Наказ Завжди переможця, Високодостойного володаря про відбудову та реконструкцію Джамії в Кезлеві...»). Виділив для цього гроші з власної кишені. Храм відновили.

Принаймні мандрівник Евлія Челебі, який побачив мечеть через півтора десятиліття, втішався її красою й жодним словом не згадав про сліди пошкоджень.

Вдруге Хан-Джамі постраждала 1736 року, коли в місто увірвалися російські вояки із загонів генерал-фельдмаршала Бургарда Мініха. Росіяни палили й нищили все, що стосувалося мусульман, і найбільша мечеть, звісно, стала об'єктом їхньої пильної «уваги». В понівеченому стані храм перебував

щонайменше 12 років. Його відновленням зацікавився лише Арслан Герай, який правив ханатом з 1748-го.

Натомість мінаретам судилася не дуже щаслива доля.

Східний, як уже згадано, був пошкоджений під час землетрусу 1651 року. Відновити його не вдалося через брак коштів.

Наприкінці 1770-х – під час врядування останнього кримського хана Шагіна Герая – постраждав на той час уже благоденний західний мінарет: його верхівку зніс сильний вітер. Уламки валялися на землі дуже довго, принаймні їх ще бачив російський дипломат Анатолій Демидов, про що повідомив у своїй книзі, виданій 1853-го...

Було в тій повільній саморуйнації головної святині півострова, передвістя чогось недоброго.

Так і сталося: наприкінці лютого 1783-го Шагін Герай під тиском Російської імперії зрікся престолу. Кримський ханат припинив існування. Відтоді Хан-Джамі, під банею якої набули законних повноважень вісімнадцять (!) кримських ханів, перетворилася на пересічний п'ятничний храм (п'ятниця – священний для мусульман день). Без обох мінаретів мечеть виглядала наче та сиротина...

І от, нарешті, у вересні 1854-го, під час Кримської війни, з'явилася надія на те, що ханат може бути відновлений. А сталося ось що.

Союзні війська – Велика Британія, Франція та Королівство Сардинія, – які підтримали Туреччину, що постраждала від російської агресії на Чорному морі, захопили Крим.

У складі французької армії був Месуд Герай, один з нащадків ханського роду. Він мешкав у балканському селі Вирбіце неподалік Варни і керував округом Шумена. Дізнавшись, що формується з'єднання для висадження в Криму, написав листа французькому генералові Ванському? з проханням захарувати і його.

Звісно, спадкоємець кримського престолу був важливим козиром союзників у поході на Крим. Гераяєві дали звання майора, під час походу

Маршал Сен-Арно.

Джерело: <https://ru.wikipedia.org/>

Хан-Джамі.

Джерело: <http://www.etoretro.ru/pic176574.htm>

ним опікувався особисто маршал французької армії Арман-Жак Леруа де Сен-Арно, який звертався до нього «Son Altesse», тобто «Ваша Високість».

Щойно Євпаторія опинилася в руках союзників, новопризначений комендант міста Вільгельм Токарський урочисто оголосив на мітингу: відтепер Крим не належатиме Росії, а буде вільний! Гарантія незалежності – покровительство Франції.

Місцеве населення, що на 80 % складалося з кримських татар, охопила ейфорія. У мечеті Хан-Джамі відбулося урочисте богослужіння, після якого віряни підхопили на руки Месуда Герая і понесли до виходу, віддаючи йому ханську шану.

Чоловіка вважали завтрашнім правителем півострова. Ба більше, його призначили керувати округою Євпаторії, тобто він став сполучною ланкою між союзними військами та місцевими мешканцями.

Але надія на відродження ханату не судилося збутися, адже союзники вочевидь мали інші плани щодо Криму. Принаймні після імпровізованої інавгурації в мечеті Хан-Джамі спадкоємець кримського престолу перебував у Євпаторії недовго. Вже за місяць, 8 жовтня, його відправили кораблем назад у Варну.

У спільній заяві командувачі трьох союзних військ високо оцінили діяльність ханського нащадка. Але чому його прибрали з півострова, не пояснили.

Можливо, хтось із «сильних світу» висловив невдоволення вшануванням Месуда Герая в Хан-Джами як майбутнього хана. А захистити його вже не було кому – маршал Сен-Арно, який опікувався «майже ханом», помер за десять днів перед його висланням, 29 вересня 1854 року.

Відновлення ханату не відбулося – очевидно, цього не бажали в Лондоні або Парижі. Хоча ймовірно, що дався взнаки вплив зацікавленої Туреччини. Принаймні після повернення з Криму Месуд Герай надіслав саме османському правителю листа з запевненнями у вірності та відданості. Дістав дипломатично-нейтральну відповідь, мовляв, можливо, що складеться ситуація, коли знадобляться його послуги. Але така ситуація так ніколи й не склалася. Натомість Франція зробила красивий жест – нагородила Месуда Герая престижним орденом Почесного Легіону.

1856 року союзники підписали мирну угоду з переможеним агресором. В обмін на певні політичні поступки з боку Росії, вони погодилися припинити бойові дії та повернути Крим до складу Російської імперії.

Цей матеріал можна використати в 7 класі на заняттях з історії України, під час вивчення пунктів програми «Утворення Кримського ханства. Герая. Суспільний устрій та культура ханства» (Розділ 5. *РУСЬКІ УДІЛЬНІ КНЯЗІВСТВА У СКЛАДІ СУСІДНІХ ДЕРЖАВ. КРИМСЬКЕ ХАНСТВО*), у 9 класі на заняттях з історії України, під час вивчення пунктів програми «Українське питання в контексті міжнародних відносин. Східна (Кримська) війна 1853–1856 рр.» (Розділ 4. *УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ в другій половині ХІХ ст.*)

Весе оповідь йде за двома основними фабулами: значення мечеті Хан-Джами в суспільно-політичному житті Кримського ханства, зокрема виборах хана та невдалій спробі відновлення влади кримських татар на півострові під час Кримської війни.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ 5

1. Про що свідчить будівництво мечеті Хан-Джамі в XVI столітті.
2. Чи можна назвати процедуру виборів кримського хана демократичною? Чому ви так вважаєте?
3. Чому кримські татари підтримували союзників у Кримській війні проти Російської імперії
4. Що вам відомо про Месуда Герая і чому до нього зверталися «Ваша Високість»?
5. Чому не вдалася спроба відновити Кримський ханат?

Робота з джерелами інформації

1. Розгляньте гравюру італійського художника Карло Боссолі 1840–1842 рр. За якими ознаками можна сказати, що це Євпаторія?

Кезлев на гравюрі Карло Боссолі. 1840–1842 рр.
(На дальньому плані Хан-Джамі).

Джерело:

https://ic.pics.livejournal.com/maximus101/19795028/2147329/2147329_original.jpg

2. Які мечеті зображено на фотографіях? Що їх об'єднує? Відповідь на запитання знайдіть з допомогою тексту есе?

На фото зображено 2 мечеті – Хан-Джамі і Сулейманіє одного архітектора Сінана.

Джерела: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/3/3d/0204-Han_Cami.jpg/800px-0204-Han_Cami.jpg.

<http://www.islamveihsan.com/wp-content/uploads/2015/07/s%C3%BCleymaniye3.jpg>.

3. Розгляньте таблицю «Населення Криму у XVIII – XIX століттях». Як змінилося населення Криму в цей період? Чим пояснюються ці зміни? В які періоди кількість кримськотатарського населення особливо зменшувалася? Зверніть увагу на виділені числа.

Дати	Всього, тис. чол.	У відсотках від усього на- селен- ня:						
		Кримські татари, турки, татари	Кримчаки, караїми, євреї	Греки, вірмени, болгари, білоруси, молдавани, грузини	Українці	Росіяни	Німці, поляки, угорці	Інші
1-а чв. XVIII ст.	467,0	95,1 %	0,2 %	4,7 %				
1760–70- і рр.	454,7	92,6 %	0,3 %	7,1 %				
1793	127,8	87,8 %						12,2 %
1795	156,4	87,6 %	2,3 %	2,6 %	1,3 %	4,3 %	0,1 %	1,8 %
1816	212,6	85,9 %	2,3 %	2,5 %	3,7 %	4,8 %	0,7 %	0,1 %
1835	279,4	83,5 %	2,0 %	3,9 %	3,1 %	4,4 %	0,7 %	2,4 %
1850	343,5	77,8 %	2,2 %	3,5 %	7,0 %	6,6 %	1,0 %	1,9 %
1858	331,3	73,0 %	2,6 %	4,3 %	4,0 %	12,6 %	1,5 %	2,0 %
1864	198,7	50,3 %	7,0 %	11,0 %	7,2 %	21,3 %	2,7 %	0,5 %

<https://aillarionov.livejournal.com/607335.html>.

4. Доктор Хакан Кирилми з Туреччини (Бількентський університет, м. Анкара) пише: «Кримські татари не розв'язували Кримську війну. Війна не велася заради них. Жодна з супротивних сторін нічого їм не обіцяла в разі перемоги. Як і в попередніх війнах з Османською імперією, Росія бачила в них потенційних зрадників, планувала їх вигнання ... У кримських татар було тільки два вибори: або воювати з одноплемінниками-османцями, або бути покараними Росією за зраду».

Як ви розумієте тези історика?

Виходячи з тексту есе, чи був третій вихід у кримських татар?

<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/76123/71-Hacan.pdf?sequence=1>.

Практикум

Прочитайте статтю публіциста і письменника Станіслава Цалика. Визначте основну думку. Напишіть коротку анотацію статті (до 100 слів).

«Співатимеш людям про життя і любов»

Ви коли-небудь чули про Ашика Омера? Ні? А в Кримському ханаті, уявіть, кожен знав Ашика Омера. Ще б пак, адже він був талановитим автором і виконавцем пісень!

Утім, кримськотатарський акин запам'ятався землякам не лише яскравими поетичними образами, але й добрими справами. Наприклад, збудував власним коштом дві прекрасні мечеті. Одну з них назвали його ім'ям.

За переказами, Ашик Омер народився 1621 року в Кезлеві – так називалася тоді Євпаторія. Його батько Абдулла Кенже-Омер-оглу був хутровиком і мріяв дати синові добру освіту. Тому відправив хлопчика в ханський медресе – навчальний заклад при найбільшій у місті мечеті Хан-Джамі.

Наука не дуже давалася Омеру. Він одержував погані оцінки, однокласники сміялися з невдахи, батьки – лаяли за неуспішність. Одного разу все це настільки допекло учня, що після занять він не пішов додому. Довго тинявся уздовж морського берега, дивився на чайок, слухав плескіт хвиль. Непомітно забрів на старий цвинтар. Ліг на землю, заплющив очі й попросив ангела смерті якнайшвидше забрати його, бідолаху, з цього світу. Не помітив, як заснув.

Уві сні побачив небесну діву. «Аллах, – промовила вона, – почув твої молитви. Але замість смерті він надіслав тобі щось інше». З цими словами посланниця Всевишнього простягла музичний інструмент – саз. І додала: «Будеш першим серед обраних. Складатимеш пісні, мандруватимеш по землі й співатимеш людям про життя і любов».

Хлопчик прокинувся лише під вечір. Зрозумів, що батьки, напевно, шукають його всюди. Раптом побачив біля себе музичний інструмент – такий самий, як уві сні. Може, здалося? Недовірливо доторкнувся рукою... Справжній!

«Овва! – подумав. – То це був незвичайний сон».

Бережно узяв саз і поніс додому.

Зранку знову пішов у медресе. І тут сталося диво, про яке ще довго загадували люди. Хоч би яке питання не ставив учитель, Омер відповідав блискуче. Причому говорив... віршами! Поетичні рядки народжувалися в його голові легко, хлопчик вимовляв їх мелодійно, співуче. Уявіть, за цілий день не знайшлося такого завдання – навіть надскладного! – яке б ученю не зміг розв'язати.

Батьки, дізнавшись про несподівані таланти свого сина, віддали його навчатися музиці й співам. Омер став учнем самого Емре Юнуса, відомого виконавця власних віршів і пісень. Він мешкав на околиці Кезлева, за лиманом. Літній майстер навчив хлопця володіти словом, перетворювати його на мелодію, віртуозно грати на сазі. І настав момент, коли навчання завершилося й старий оголосив Омера своїм наступником.

Омер ходив від села до села, від міста до міста, виконував репертуар Емре Юнуса, дізнавався від людей пісні інших авторів. Зрештою сам став складати вірші й музику. Про що були його твори? Про рідний Крим. Про людей, яких зустрів. Про місця, де побував. Про любов і розлуку. Про зустрічі й розставання. Співав натхненно й настільки гарно, що замовкали птахи. Обдарованого юнака з сазом почали впізнавати. Спеціально розшукували його, щоб запросити на різні заходи.

Одного разу шейх монастиря дервішів у Кезлеві запропонував 16-літньому співакові взяти участь в урочистостях з нагоди інавгурації хана Бахадира I Герая. Омер згодився, адже це шанс показати своє мистецтво главі держави. Кажуть, за одну ніч склав касиду на честь нового правителя.

Урочистості відбувалися в мечеті Хан-Джамі. Бахадир у блакитному кафтані, вишитому золотом і перлами, сидів, схрестивши ноги, на м'яких бархатних подушках. Повелителью сподобалася ода на його честь. Спитав у когось із почту, як звать виконавця і хто є автор твору.

– Великий хан, – почув у відповідь, – це Омер Абдулла-оглу, син місцевого хутровика. Талант його невичерпний, а касиду він написав сам.

– Я думаю, він гідний співати в ханському палаці, – зауважив Бахадир. – Подаруйте йому найкращий саз.

Так Омер став придворним поетом-співцем. А коли правитель помер і на престол сів його брат Мехмед IV Герай, ашик залишив Бахчисарай і подався прославляти Крим у чужих краях. Його не раз бачили в Константинополі, Бурсі, Синопі, Варні, Багдаді. Найчастіше з'являвся в місті Конія, літературному й культурному центрі могутньої Османської імперії. Там потоваришував з багатьма відомими поетами. Уславився не лише на безкрайніх теренах Османської імперії, але й на Кавказі, у Середній Азії.

Слава славою, але з часом Омер утомився від запорошених доріг і все частіше сумував по рідному краю. Та й роки брали своє. Митець відчув близькість смертного часу. А завершити життя ашик завжди мріяв саме в Кезлеві. Сів на корабель. Невдовзі побачив з палуби знайомі контури Хан-Джамі, портової брами, численних будинків...

Земляки прийняли його радісно – звістка про те, що відомий поет і співак, автор понад двох тисяч віршів і поем, людина зі світовим ім'ям

повернулася в рідне місто, зворушила городян. Ашик зайнявся благо-
дійністю, адже багаторічні мандри принесли йому значні кошти. Омер
спорудив у Кезлеві дві мечеті. Одну – в східному передмісті, в обителі дер-
вішів. Оскільки митець, подекують, і сам був дервішем, тобто мандрівним
філософом, шукачем істини. Другу звів на західній околиці, де колись стояла
батьківська хата, в якій він ріс... Два роки пішло на спорудження святині.
Над входом вигравировали слова великого перського поета і народного
співця Гафіза: «Очисть совість і лише потім входи у питущий будинок, так
щоб не опоганити його».

Біля стін цього мусульманського храму городяни 1707 року поховали
свого співака. Відтоді мечеть називали Ашик-Омер. Аж до 1944-го (рік
депортації кримських татар) старші євпаторійці пам'ятали цю назву.

Понад 200 років могила одного з найвидатніших поетів середньовіччя
була доглянута. До неї часто приходили вдячні нащадки, віддаючи данину
пам'яті визначному майстрові слова. Але за радянської влади мечеть
закрили, її приміщення пристосували під гуртожиток, цвинтар знищили.
Відтоді точне місце поховання Ашика Омера загубилося.

Тестові завдання

1. Перша депортація в Криму під виглядом «переселення християн» відбулася:

- а) 1778 року;
- б) 1783 року;
- в) 1787 року;
- г) 1793 року.

Відповідь: а.

2. Однією з причин так званого «переселення християн» з Криму стало:

- а) перетворення християн в Криму на рабів;
- б) пропаганда і обіцянки Російської імперії;
- в) умови договору з Османською імперією;
- г) заборона християнської релігії в Кримському ханстві.

Відповідь: б.

3. Як звали останнього Кримського хана?

- а) Гаджі Герай;
- б) Девлет Герай;
- в) Шагін Герай;
- г) Іслам Герай.

Відповідь: в.

4. У якому місті розташована ця мечеть?

- а) Євпаторія;
- б) Сімферополь;
- в) Ялта;
- г) Бахчисарай.

Відповідь: а.

5. Яку роль відіграв Г. Потьомкін в анексії Кримського ханства?

- а) був проти анексії;
- б) займав нейтральну позицію;
- в) нічого не знав про плани анексії;
- г) активно сприяв анексії.

Відповідь: г.

6. Анексія Кримського ханства в 1783 році відбулася:

- а) через наполягання сусідніх країн;
- б) завдяки обманові хана Шагін Герая;
- в) за договором з Османською імперією;
- г) за згоди останнього кримського хана.

Відповідь: б.

7. Московське царство в XVII – XVIII столітті платило данину Кримському ханству:

- а) як допомогу на будівництво мечетей;
- б) з доброї волі московських царів;
- в) через постійні військові загрози з боку Криму;
- г) на підтримку християн у Криму.

Відповідь: в.

8. Яке поняття відповідає зображеному на сучасних фотографіях з російського міста?

- а) «козацьке бароко»;
- б) «соціалістичний реалізм»;
- в) «архітектурний стиль класицизму»;
- г) «потьомкінське село».

Відповідь: г.

9. Чим пояснюється зменшення населення Криму саме після 1783 і після 1856 років?

- а) добровільним переселенням на територію Сибіру;
- б) еміграцією кримських татар за межі Російської імперії;
- в) збільшенням смертності місцевих християн;
- г) здобуттям громадянства Османської імперії.

Відповідь: б.

10. Назвіть ймовірну причину невдачі у відновленні Кримського ханства під час Кримської війни;

- а) слабкість армії союзників проти російської;
- б) відсутність кандидатури на посаду кримського хана;
- в) дотримання умов Кючук-Кайнарджійського миру;
- г) брак бажання керівництва Франції, Османської імперії.

Відповідь: г.

11. Прочитайте уривок з документа. Якими були подальші події після оприлюднення документа?

«Всі татарські народи [...] без винятку від обох імперій мають бути визнані вільними і абсолютно незалежними від будь-якої сторонньої влади... і для того ні російський двір, ні Оттоманська Порта не мають втручатися як в обрання і зведення... хана, так і в домашні, політичні, громадянські та внутрішні їхні справи ні в якому разі, але визнавати і почитати цю татарську націю в політичному і цивільному стані за прикладом інших держав...»

[https://ru.wikisource.org/wiki/Кючук-Кайнарджийский_мирный_договор_\(1774\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Кючук-Кайнарджийский_мирный_договор_(1774)).

- а) було створене нове Кримське ханство на сотні років;
- б) була створена конфедерація трьох держав;
- в) через дев'ять років Російська імперія захопила Крим;
- г) Російська імперія і Оттоманська імперія більше ніколи не воювали.

Відповідь: в.

12. Як називається мечеть, зображена на фотографії?

- а) Тахтали-Джамі;
- б) Мечеть хана Узбека;
- в) Мечеть Бейбарса;
- г) Хан-Джамі (Джума-Джамі).

Відповідь: г.

Джерела

- Кримський А.* Історія Туреччини. Київ – Львів : Олір, 1996. 287 с
- Королєв С.* Третий Крым. Судьба татарской независимости в третьей четверти XVIII века. *Крымский альбом*. 2001. С. 10–25.
- Магочій П.-Р.* Україна: історія її земель та народів // пер. з англ. : Е. Гайдель, С. Грачова, Н. Кушко, О. Сидорчук ; карти П.-Р. Магочій; покажчики Л. Ільченко ; наук. ред. С. Біленький ; ред. укр. вид. Л. Ільченко ; відп. ред. В. Падяк. – Ужгород : Падяк В. І., 2012. XXII, 789 с.: карти, табл.
- Марков Е.* Очерки Крыма: Картины крымской жизни, истории и природы. – Санкт-Петербург : Изд. Т-ва М.О. Вольф, 1902. 520 с.
- Михайлов О.* Суворов. – Москва : Молодая гвардия, 1973. 496 с.
- Охлябинин С.* Повседневная жизнь русской армии во времена суворовских войн. – Москва : молодая гвардия, 2004. 392 с.
- Смирнов В.* Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты в XVIII столетии. – Одесса : Типография А. Шульце, 1889. 252 с.
- Тарле Е.* Крымская война. – Т. 2. – Москва : Изографус : ЭКСМО, 2003. 607 с.
- Туранли Ф.* Тюркські джерела до історії України // наук. ред. Я. Дашкевич. – Київ : Вид-во Ін-ту укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2010. 368 с.
- Цалик С.* Евпатория: Прогулки по Малому Иерусалиму. – Симферополь : Бизнес-Информ, 2012. 276 с.
- Цалик С.* «Решились Мы взять под державу Нашу полуостров Крымский» // Наш Крым: неросійські історії українського півострова : зб. ст. / упоряд. та вступ С. В. Громенка. Київ : К.І.С., 2016. С. 44–49.
- Цалик С.* Росії заборонили мати флот на Чорному морі // Наш Крым: неросійські історії українського півострова зб. ст. / упоряд. та вступ С. В. Громенка. – Київ : К.І.С., 2016. – С. 63–68.
- Яшлавская А.* Величественная ханская мечеть. Исторический путеводитель. – Евпатория, 2003. 92 с.